

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ГЮЛЬНАРА АЛИМУХТАР ГЫЗЫ МУХТАРОВА

**АБСУРДНЫЕ МОДЕЛИ МИРА В СИМВОЛИКЕ
ПАРЕМИО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ
(НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО
ЯЗЫКОВ)**

5707.01 – Славянские языки

5706.01 – Азербайджанский язык

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по филологическим наукам**

БАКУ – 2014

**Работа выполнена на кафедре современного русского языка
Бакинского славянского университета**

Научный руководитель: *доктор филологических наук, профессор*
Ильяс Гамидулла оглу Гамидов

Официальные оппоненты: *доктор филологических наук, профессор*
Севиндж Аббасгулу гызы Магеррамова

*доктор философии по филологическим
наукам, доцент* **Захир Вахид оглу Асадов**

Ведущая организация: Кафедра общего языкознания
Азербайджанского университета языков

Защита состоится «22»_10_2014г. в «__» часов на заседании
Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций на соискание
ученой степени доктора филологических наук и доктора философии по
филологическим наукам при Бакинском славянском университете по адресу:
AZ 1014, г.Баку, ул. С.Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ

Автореферат разослан «__» _____ 2014 г.

Ученый секретарь
Диссертационного совета Д.02.071
Доктор философии по филологическим
наукам, доцент

Н.Р.Мугимова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы диссертации. Паремиио-фразеологические единицы абсурдной семантики представляют собой достаточно объемный слой в паремиио-фразеологической системе как русского языка, так и азербайджанского. Специфика этих конструкций – в их кажущейся семантической абсурдности, выражающейся в том, что их прямой смысл (внутренняя форма) никак не может соответствовать действительности. Так, например, содержание конструкций «Когда рак на горе свистнет», «Когда камень в море всплывет», «Dəvənin ququğu yerə çatanda», «Div qurbağaya evlənir» с точки зрения элементарного соответствия действительности абсурдны, алогичны. Эти конструкции функционируют за счет условной, знаковой абсурдности, нереальности смыслового содержания, имплицитно поддерживаемого фразеологическим значением, которое превращает их в самые яркие средства выражения определенного смысла в том или ином контексте.

Сопоставительное изучение абсурдных паремиио-фразеологических единиц в русском и азербайджанском языках приобретает значительное теоретическое и практическое значение.

С другой стороны, изучение таких комплексов единиц актуально в плане общеязыковой номинации.

Лингвистическое осмысление абсурдных по прямому смысловому содержанию конструкций (далее АСК – абсурдные словесные комплексы) актуально и по другой причине. Дело в том, что в лингвистических, лингво-философских исследованиях, где рассматриваются самые фундаментальные вопросы связи языка и мышления и речепорождающих способностей говорящего субъекта¹, как правило, к анализу привлекаются логически «корректные» и грамматически нормативные как словосочетательные, так и предложенческие единицы. Между тем если считать, что удельный вес «правильных» конструкций в языковой системе (особенно в речи) не абсолютен (да и вряд ли существует такой язык), то рассмотрение «неправильных», абсурдных конструкций становится необходимым с двух точек зрения: а) диалектики соотношения правильного и неправильного, привычного и не-

¹Серебренников Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка. М.: Наука, 1983, с.106-109.

привычного, т.е. единства и борьбы противоположностей; б) тенденции дифференциации языковых единиц на плоскости логического соответствия и логического несоответствия данной номинации реальной действительности.

Объектом исследования является система типологически соотнесенных паремиологических и предикативно организованных фразеологических единиц (ФЕПС) азербайджанского и русского языков; конкретным предметом исследования представляются АСК различных функционально-семантических типов в обоих языках: «После дождика в четверг», «Varlinin xoruzu da yumurtlar»² и т.п.

Цель исследования – определение лингво-логического статуса АСК в системе языка, их структурной и семантической организации, выявление коммуникативно-синтаксической и стилистической характеристик данных единиц в коннотативной системе единиц обоих языков.

Задачи исследования:

1. Освещение вопросов исторического изучения различных видов абсурдных конструкций вообще;
2. Установление конкретного места АСК в паремиофразеологической системе обоих языков;
3. Сопоставительно-типологический анализ АСК в обоих языках для выявления синтаксических особенностей строения, особенностей семантической структуры (функционально-смыслового назначения) и выявление универсальных параметров этих единиц;
4. Изучение роли контекста в выявлении явного и имплицитного значения АСК и их стилистических реализаций.

Методологическая основа исследования. Методологической основой исследования являются положения диалектики о сущности взаимосвязи языка и мышления, языка и речи, единства формы и содержания, а также положение о системной организации элементов в структуре языка.

Методы исследования. Основным методом исследования является комплексный (многосторонний) анализ языкового материала на основе типологического сравнения единиц и явлений двух языков.

Материалом для исследования послужили существующие паремиологические сборники и словари, а также художественная лите-

² Hüseyinzadə Əbülqasım. Atalar sözü. Bakı: Yazıcı, 1985, s.358

ратура, на базе которых составлена картотека, насчитывающая более 1000 единиц.

Научная новизна работы заключается в том, что а) в ней впервые предпринята попытка типологического анализа целой группы специфических единиц в двух языках; б) определяется системно-языковой статус АСК с позиций реализации их смыслового эффекта «от обратного»: реальность языкового значения подобного типа логически поддерживает системное значение «правильных» языковых единиц; в) устанавливаются контуры специфической семантической структуры АСК, т.е. смысловой структуры, не адекватной смысловой структуре обычных, нормальных синтаксических единиц.

Теоретическая значимость исследования связана прежде всего с установлением параметров диалектической соотнесенности смысла (понятийного содержания, сигнификативного значения) логически верных и логически абсурдных паремио-фразеологических единиц в одном языке и системно-типологического проявления данного соотношения в языках различных генетических систем.

Практическая ценность диссертационной работы заключается в реальной возможности использования материала анализа при создании паремио-фразеологических словарей различного (толкового, толково-переводного и т.п.) рода как в русском, так и в азербайджанском языках.

На защиту выносятся следующие положения:

1. В организации паремио-фразеологической системы языков паритетное участие принимают (при, конечно, несоразмерности объемов функциональных единиц) как логически правильные, так и логически некорректные, абсурдные конструкции.

2. АСК прежде всего доказывают системность не только паремио-фразеологического уровня языка, но и – в меньшей степени – организацию семантической структуры логически правильных конструкций с позиций «негатив определяет системность позитива».

3. На уровне понятийного мышления АСК функционирует благодаря своему фразеологизированному смысловому пониманию, их дифференциальная семантика реализуется «от обратного»: нормативно-обычное служит базой для их понимания.

4. АСК строятся по моделям той же системы синтаксических единиц, которая представлена в логически корректных конструкциях.

Апробация диссертации. Работа выполнена на кафедре современного русского языка филологического факультета и обсуждена на

совместном заседании кафедр современного русского языка и современного Азербайджанского языка филологического факультета Бакинского славянского университета. Основные положения диссертации докладывались на заседаниях кафедры, а также изложены в 6 публикациях.

Структура и объем диссертации. Цель и результаты исследования обусловили структуру диссертации, которая состоит из введения, трех глав, заключения, выводов и списка литературы, включающего 147 источников. Основной текст диссертации изложен на 141 странице. Общий объем работы составляет 153 страницы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении обосновывается выбор и актуальность темы диссертации, определяются цель, задачи и методы исследования, раскрываются научная новизна, теоретическая значимость и практическая ценность работы, представляются положения, выносимые на защиту.

Первая глава – «Теоретические вопросы, связанные с изучением «неправильных» (логически абсурдных) конструкций в лингвистике и проблема языковой номинации» – состоит из 4 параграфов, в которых рассматриваются базовые принципы описания предикативных единиц различного строения, история и современное состояние изучения языковых аномалий, абсурдные словесные комплексы в свете теории языковой номинации и сопоставительно-типологическое изучение паремиологических единиц.

В первом параграфе говорится о том, что современная синтаксическая наука сосредоточена на комплексном-многоступенчатом анализе отдельных специфических предложенческих конструкций – как обычных предложений, так и паремио-фразеологических предикативных структур. Подобное дифференцированное отношение обуславливает возникновение, формирование различных принципов осмысления семантико-функциональной сути предложений.

Однако во всех теоретических установках главным вопросом остается задача установления семантической структуры, семантической модели предложения через комплекс его смысловых расслоений.

АСК представляют собой разновидность ФЕПС, поскольку их семантическая структура определяется не по каноническим принципам дефиниций предикативных единиц. Традиционные определения

предложения на материале ФЕПС, особенно АСК, не работают. Последние требуют особого подхода в обозначенном смысле. Унифицированные определения семантической структуры предложения, семантики его структурной схемы, его категориальных параметров (предикативности, модальности, синтаксического времени и т.д.) оказываются малопригодными в деле квалификации АСК типа «Когда рак на горе свистнет», «После дождичка в четверг» и т.п.

Сказанное свидетельствует о назревшей необходимости и актуальности выработки или совершенствования существующих принципов семантико-структурного анализа отмеченных единиц. Подобная актуальность обуславливается прежде всего следующими факторами:

1. Фронтальная квалификация синтаксической природы всех предикативных единиц оказывается половинчатой, поскольку не охватывает такой конститутивный признак предложения, как степени семантической обобщенности синтаксического значения.

У паремиоконструкций данный признак абсолютный. Поэтому не позволяет ставить знак равенства между обычными предложениями и паремиологическими конструкциями.

2. Паремиологический материал вносит большие коррективы в теорию сложного предложения, которые в обычной синтаксической теории рассматриваются либо как сцепление простых предложений, либо как механическое их соединение – в динамике и в статике. Пословицы, поговорки сложного или усложненного состава всецело подтверждают идею о том, что сложное предложение является формой и особым способом выражения «единой сложной мысли» (Н.С.Поспелов).

3. Возможности паремиологических единиц для реального, однозначного осмысления многих грамматических категорий, да и лексических концептов, настолько велики, что В.И.Даль прямо призывал: «В пословице можно различать одежду внутреннюю и внешнюю; первая относится к риторике, вторая – до грамматики и просодии. Грамматика не только могла бы и должна бы многому научиться у пословиц, но должна бы быть по ним во многих частях своих, вновь переверстана... Кто бы взялся рассмотреть пословицы и поговорки в этом отношении, тот написал бы преполезную книгу»³.

³ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.43

Фронтальное привлечение паремий в качестве иллюстративного материала не может считаться оправданным. В этом плане мы вполне разделяем мнение Ф.С.Бахшиевой по поводу недифференцированного отношения к обычным предикативным структурам и к фразеологическим конструкциям предикативного порядка: «Паремио-фразеологические единицы предикативного строя в глубинной своей основе (на уровне семантической структуры) не могут быть признаны равнозначными обычным предложениям, поскольку слагаемые семантической структуры обычных предложений и паремий не адекватны между собой»⁴.

Во многих случаях типологический корпус того или иного вида предложения (например, тех же односоставных структур) оказывается несоразмерным с корпусом тех же структур, которые обнаруживаются в фонде паремиологических единиц: среди паремиоконструкций нет, например, так называемых номинативных, вокативных, генитивных предложений, которые весьма характерны для обыденного языка.

Существенно отметить и следующее: структурные схемы обычных предложений и паремиологических конструкций нельзя считать эквивалентными в срезе их семантико-синтаксического (инвариантного) назначения. Структурные схемы (модели) отмеченных двух типов предложенческих структур, как отмечает И.Г.Гамидов, находятся в отношениях омонимии, вернее сказать, синтаксической омонимии. Вычленение структурной схемы паремии не может быть реализовано по той системе, по какой вычленяется структурная схема обычного предложения. Паремии представляют свои «структурные схемы» в том только объёме, в каком они функционально-семантически самодостаточны⁵.

Это положение влияет и на другие особенности паремий. Паремии и обычные предложения по-разному включаются в сферу так называемого актуального членения. Если исходить из материала АСК, то они в плане структурной схемы и её лексического наполнения нарушают каноны соотнесенности логического и грамматического начал в формировании смысла предикативной единицы вообще.

⁴ Бахшиева Ф.С. Семантико-структурные изменения в пословицах и поговорках русского языка. Дисс. на соиск. ... канд.филол. наук, Баку: 2000, с.15

⁵ Гамидов И.Г. Философия грамматики пословиц и афоризмов. Баку: Саббах, 2001, с.87

Ввиду того, что АСК рассматриваются нами в типологическом срезе их функционирования в двух языках с учётом отсутствия толковых паремиологических и фразеологических словарей азербайджанского языка, особенное внимание нами будет отведено контекстуальной жизни азербайджанских АСК; по возможности шире привлекаются материалы, подтверждающие парадигматико-синтагматическую жизнь единиц из азербайджанского языка.

Во втором параграфе первой главы рассматривается история и современное состояние изучения языковых «неправильностей» (языковых аномалий).

К определенной доле аномальных языковых единиц, носители языка, можно с уверенностью сказать привыкли настолько, что нелогичность, аномальность смысла этих единиц абсолютно не замечается. И функционируют эти единицы в языке как вполне нормативные не только с точки зрения грамматического оформления, но и с позиций логики мышления. Ведь нет необходимости доказывать, что выражения «Солнце взошло» или «Солнце село» логически (т.е. с позиций хотя бы астрономии) неправильные, хотя грамматически вполне верно оформлены. А кто из носителей языка – русского или азербайджанского (да и любого другого) задумывается над семантическим произволом, выраженным высказываниями «Günəş batdı», «Gün çıxdı», «Ürəyim bulandı», «Сердце в пятки ушло», «Ürəyim düşdü» и т.п. Впрочем, сейчас, на современном этапе функционирования, доказывать какую-то аномальность этих высказываний, по всей видимости, будет проблематичным по той простой причине, что аномалия (логическая, научная) стала нормой: человек выражает себя в своем языке. Он выдает видимое за верное. Видимое и стало регулярно-нормативным.

1. Данное явление в теоретической литературе квалифицируется как девиация (отклонение от стандарта), сводимая к семантическому стандарту (риторические тропы и фигуры), иначе «интерпретируемые аномалии»⁶. Словом, речь идет о том, что эти абсурдные конструкции в основе семантики своей мотивированы, они могут быть интерпретированы как в плане «внутренней формы», так и в плане риторико-стилистических функций. Ведь не трудно объяснить, что предложение «У ребенка температура» будучи абсурдным по своей

⁶ Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык // Вопросы языкознания, №3, 1987, с.17

«собственной» семантике (можно подумать, у других ее нет) воспринимается в объеме высказывания «У ребенка высокая, ненормальная температура». Конструкция «У нее нервы» требует, на наш взгляд, такого же комментария.

2. Вторую группу языковых аномалий – абсурдов составляют «несводимые к стандартной семантике (прагматические) аномалии, абсурд»⁷, иначе говоря, непосредственно не интерпретируемые аномалии.

С этих позиций должны быть, видимо, квалифицированы случаи «горячий лед», «горячий снег», «медведь на ухо наступил», «Стриженная девка косы заплести не успеет», «Слышу запах сена», имеющие, в принципе, аналоги и в азербайджанском языке.

3. Третью группу абсурдных конструкций составляют так называемые экспериментальные конструкции, искусственно создаваемые, конструируемые в целях теоретического или практического осмысления каких-либо научных идей.

В этом ряду достаточно вспомнить знаменитый эксперимент Л.В.Щербы с конструкцией «Глокая куздра штеко будланула бокра и кудрячит бокренка» для объяснения обобщенного грамматического значения – предикативности предложения и, по современной терминологии, пропозиционного каркаса предложения как коммуникативной единицы. (Ср: Yaşıl yağraqlar arasından baş qaldırıb qızıl toyuğun balta diş⁸).

Такого рода искусственные единицы являются не более чем «операционалистским» средством, их нельзя назвать предложениями в классическом смысле слова.

4. В системе аномально-искаженных высказываний, бытующих в языке-речи, следует отметить самую большую, на наш взгляд, группу конструкций, выполняющих особые художественно-стилистические функции, являясь маркерами особых, аномальных с точки зрения обычной логики мышления событий.

Речь идет о таких единицах, как «Кто девушку ужинает, тот ее и танцует (приписывается лицу кавказской национальности) («Московский комсомолец» № 16/2001)=Ср: Кто платит, тот и заказывает музыку (афоризм).

⁷ Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык // Вопросы языкознания, №3, 1987, с.17

⁸ Molla Nəsrəddin lətifləri. Bakı: Öndər nəşriyyatı, 2004, s.145

В третьем параграфе представлены абсурдные словесные комплексы в свете теории языковой номинации.

АСК – предложенческие единицы. Правда, иногда может возникнуть чувство аналогии между АСК и единичными понятиями, эквивалентными слову-лексеме (Угорела барыня в нетопленной бане – «отговорка»; On bir imamı ueyib – axır zamana göz tikib – «veyil», «təşəbbüssüz»). Однако при дифференциации двух основных функций предложенческих конструкций (предикативных единиц) такая аналогия фактически нейтрализуется.

Имеем ввиду две центральные функции предложения: а) служить формой существования мысли (иначе она называется функцией концептуализации) и б) быть единицей речевого общения (иначе коммуникативная функция). Концептуализирующая функция предложения тесно связана с номинативным аспектом предложения.

АСК являются особыми знаками номинации. Специфика их заключается в стилистической маркированности, определяющей эти единицы в плане стилистического аспекта синтаксической номинации.

Вырисовываются два контура АСК – знаковый характер синтаксической номинативной единицы и ее неотъемлемое стилистическое свойство – эмотивность. Иными словами, АСК представляют особое единство номинативности и коннотативности.

В семантической структуре АСК как единицы синтаксической номинации обнаруживаем третье свойство общего комплекса специфических особенностей – негативную оценку, негативную коннотацию.

Стало быть, конститутивным свойством (определяющим признаком) является нечто оригинальное и своеобразное в семантической структуре АСК. Это – ее абсурдное, некорректное с точки зрения традиционной логики строение, в котором так называемые актанты (элементы, подчиненные предикату или предметные места – по Т.П.Ломтеву) вовлечены в окружение предиката искусственно, несообразно элементарной логике внеязыковой действительности.

Он по лесу с бороной ездит⁹.

– Когда черт умрет, а он еще не родился¹⁰.

– Körəuə ümid olduq, özümüz də hürmədik.¹¹

⁹ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.210

¹⁰ там же, с.293

¹¹ Hüseynzadə Əbülfəsim. Atalar sözü. Bakı: Yazıcı, 1985, s.444.

Языковая номинация, представленная в АСК, также требует иной, чем обычные предложения, характеристики. Тип номинации, отраженный в АСК, связан с отмеченным типом мышления. А результаты абстрактного либо же образного мышления во многом обусловлены самим мыслящим субъектом.

В четвертом параграфе работы дается анализ паремиологических единиц как объекта сопоставительно-типологического изучения.

Паремиологические и фразеологические единицы очень часто изучаются в сопоставительно-сравнительном аспекте.

Высказывается твердое убеждение в том, что идентичные паремиологические, фразеологические единицы могут существовать в самых различных языках, так как их типологическое сходство основано на общности логических и образно-предметных, образно-ассоциативных процессов мышления разных народов.

Типологический анализ АСК в двух неродственных языках для нас приобретает особый интерес прежде всего в плане «концептуального параллелизма», характеризующегося не совпадением архитектуры изучаемых конструкций, а идентичностью описания абсурдного, несуществующего факта внеязыковой действительности.

Существование однозначно-идентичных (и по форме, и по содержанию) паремиологических и фразеологических единиц в разносистемных языках может быть оправдано хотя бы с двух позиций: а) отмеченные единицы могут быть заимствованы и системно освоены тем или иным языком: последний из могикиан (название романа Фенимора Купера (1789-1851) – могикиане – вымершее племя североамериканских индейцев; *axıncı moqıkan*; Привычка вторая натура – *Adət ikinci xasiyyətədir*; Dans le royaume des aveugles le borgne est roi (Франц посл.) = В стране слепых и кривой – король = *Korlar məhəlləsində çərgöz sultandır*. («Айна» qəz. №18, 2003);

б) они могут быть результатом действия общих законов мышления; так, концепт «правая рука» имеет одинаковую образно-мыслительную силу для многих народов; в силу чего порождаются в их языках межъязыковые паремио-фразеологические аналоги: [kiminsə] *sağ əli olmaq* (азерб.); [kimin] *sağ kolu olmaq* (турец.); быть правой рукой [кого-либо] (русс.); Одна ласточка (роза) не делает весны = *Tək gülnən bahar olmaz* и т.п.

Что касается функционирования (и вообще наличия) АСК в различных языках, то они привлекают внимание с разных точек зрения.

1. АСК так же, как и иные единицы паремио-фразеологиче-

ского фонда языка, представляют объект лингвистического изучения прежде всего в качестве определенным образом структурированных предикативных единиц. Структурная схема АСК и структурная схема обычной паремии, видимо, следует характеризовать также с точки зрения отмеченной омонимии: в АСК лексическое наполнение имеет характер, противоречащий законам лексической (логической) сочетаемости. Логически «неправильное» не может иметь место как в самом языке (за исключением результатов оксюморонизации), так и во внеязыковой действительности. Несуществующее, невозможное явление вариантов иметь не может. Поэтому говорить о структурной схеме АСК несколько проблематично.

2. АСК – интересный объект лингвистической теории еще и потому, что они представляют значительный материал в плане логико-семантического анализа. Такой анализ должен быть ориентирован прежде всего на выявление того, что не все языковые единицы функционируют полнокровно в силу логической безупречности своей семантики. В языковой системе наблюдается и обратный эффект: паремиологическая единица конструируется как раз для функционирования, так сказать, «против часовой стрелки» прагматики данной единицы. Подобное противочленство позитивно заряженных и негативно заряженных структур в общей системе языка само по себе теоретически значимо хотя бы с позиций внутренней диалектики формирования смысла синтаксических единиц фразеологизированной структуры различных языков.

3. Изучение семантической структуры АСК в сопоставительном-типологическом плане обнаруживает еще одну выгодную с точки зрения психологии мышления сторону. Эти конструкции теоретически и практически демонстрируют системное видение внеязыковой действительности, заключающееся в принципиальной возможности и дееспособности негативно-образного мышления обоих народов. Иными словами, конкретные языковые единицы доказывают наличие такой формы мышления, т.е. мышления, реализующего перевернутое видение внеязыкового мира, когда «что-то падает вверх» или «что-то возвышается до дна», когда кто-то умудряется «перепрыгнуть пропасть в два прыжка»... АСК оказываются пустыми с точки зрения наличия в них пропозиционного концепта. В пропозиционном концепте, как правило, «отражаются образы объективной действительности»¹².

¹² Попова З.Д. Структурная схема простого предложения и позиционная схе-

В АСК подобного концепта быть не может, поэтому эти конструкции функционируют благодаря наличию лексемной семантической структуры, эквивалентной семантике одной лексемы.

Такая основа функционирования АСК характерна как для русского, так и для азербайджанского языков.

Вторая глава – «Лингво-логические особенности семантики и структуры абсурдных словесных комплексов» состоит также из 4 параграфов. **В первом параграфе** рассматривается семантическая структура абсурдных словесных комплексов.

При определении семантической структуры АСК, естественно, мы сталкиваемся с «нештатными» ситуациями. Связаны эти ситуации с проблемами: а) установления структурной схемы АСК, б) определения вопроса лексического наполнения и в) выявления номинативного минимума (т.е. семантики структурной схемы), который представляет оригинальный «мистический», нереальный концепт, лишенный какого-либо определенного предикативного значения, т.е. такого значения, которое делает единицу предложением. В то же время нельзя не признавать в АСК предложенческой формы, хотя семантически эти конструкции скорее всего следует квалифицировать как референциально ложными или безденотатными.

При определении семантической структуры предложения первый шаг состоит в установлении его структурной схемы.

Структурная схема конструкций:

- Немой глухому псалмы поет;
- Когда? – А когда черт по лыки в лес ходил;
- Dilimdə tük bitib и т.п.

вполне «адекватна» структурной схеме двусоставных распространённых предложений. Основу всех реализаций отмеченных конструкций составляет отвлеченно-инвариантный образец $n+vf+n$, по которому строятся обычные предложения типа Отец рисует картину, Он выразил свое недовольство, Лектор читает студентам лекции и т.п.

Однако даже неискушенному читателю видно, что АСК и приведенные обычные предложения не являются одинаковыми по своему устройству, если даже проступают в них (в их соотношении) некоторые общие, присущие единицам обеих групп базовые параметры. Но

ма высказывания как разные уровни синтаксического анализа // Словарь. Грамматика. Текст. М.: изд-во Института русского языка им. В.В.Виноградова, 1996, с. 260.

такая «общность» весьма кажущаяся. И ставить знак равенства между структурной схемой АСК и обычных предложений было бы теоретически некорректно.

Простое свободное предложение – структура, организуемая соотношением всех трех категорий – структурной схемы, семантики структурной схемы и семантической структуры предложения, имеющего парадигматико-синтагматический потенциал.

Паремио-фразеологические единицы, внешне сходные с обычными предложениями, обнаруживают несколько иную картину взаимодействия отмеченных координат. Грамматическое значение паремии выражается не «структурной схемой» паремии, а стабильно-устойчивым единством ее структурной основы (напоминающей структурную схему обычного предложения) с идиоматизированным, изначально заданным лексическим наполнением. Иначе говоря, обобщенно-грамматическое значение паремий обладает устойчивым выражением, носителем которого является неизменное, неразрывное взаимодействие «структурной схемы» с неизменным лексическим наполнением.

Одно то, что многие разновидности паремий и особенно АСК самостоятельную коммуникативную функцию не выполняют, позволяет считать, что их семантическая структура требует несколько иной оценки, чем семантическая структура обычных предложений.

I. Структурная схема обычных предложений устанавливается на базе главных членов предложения, его инвариантной структуры. Такая процедура установления структурной схемы для паремиологических единиц не оправдывает себя. «Структурная схема» паремий (если условно допускать ее реальность) – это конструктивная их база, обязательно предполагающая наличие всех элементов данных единиц – неважно, главных или второстепенных (в обычном понимании этого обозначения) – в определенном порядке сочетаемости. Видимо, трудно утверждать, что единицы «*Milçək dəvəni paçıqdan çıxartdı*» или «Украла петуха с насести» организованы на базе «*Milçək çıxartdı*», «Украла» как двусоставная и односоставная структуры. Такой подход был бы обычным упрощением, неоправданной унификацией понятия структурной схемы предложения.

II. Мысль о синтаксической омонимии, существующей между структурными схемами обычных предложений и паремиологических единиц получает свое подтверждение и на втором этапе выявления семантической структуры АСК (и вообще паремий) – на этапе опреде-

ления семантики структурной схемы.

Семантика структурной схемы в приложении к обычным предложениям выступает как инвариантное значение этих предложений и квалифицируется в пределах номинативных сочетаний типа «субъект и его состояние» (отец спит), «субъект и его действие относительно объекта» (Ребенок рисует картину) и т.д.

Абсурдные конструкции не могут быть, по нашему убеждению, квалифицированы с позиций такой схематизации, такой ономатизации. Семантика структурной схемы АСК получает, как увидим ниже, либо лексемное значение (Sizin it bizim baltanı apardı=cəfəngiyuat; Овцы волка съели = ложь), либо синтаксическое, предикативно оформленное значение (Он сатане в дядьки годится; Şeytandan qabaq anadan olub = Он невероятно ловок; Он невероятно зол и т.п.).

III. Третий этап определения семантической структуры предложения – это учет специфики лексического наполнения той или иной предикативной единицы в связи с семантикой структурной схемы.

Семантическая структура АСК независима от ее лексического наполнения. Лексическое наполнение этих конструкций не имеет категориального значения в силу алогичного соотношения элементов структуры АСК. Семантическая структура АСК должна устанавливаться на а) лексемном уровне, когда АСК по «семантическому объему» равна слову (или словосочетанию); б) синтаксическом уровне, когда ее смысл равен смыслу предикативной единицы, т.е. АСК адекватна предикативной единице – субституту.

И в том и в другом случаях семантическая структура АСК не аналогична семантической структуре обычного, нормального предложения.

Второй параграф посвящён описанию лингво-культурологического компонента абсурдных словесных комплексов.

Как стереотипы народного сознания и речемышления, пословицы и поговорки есть мощный и ценный источник сведений о культуре и менталитете того или иного народа.

Лингвисты и логики совершенно справедливо считают невозможным, чтобы разные культуры порождали совершенно различные типы мышления. Таковую картину мы наблюдаем не только в сфере логически верных паремиологических единиц (Муж с женой бранись, а третий не вяжись = Ərnən arvadın arasına girən iyənib çıxar), но и в абсурдных конструкциях: Xəlbir ilə su daşığı = Носит воду в решете и

Т.П.

Что касается образов, то они не всегда покрывают друг друга в сопоставляемых языках. Образы не универсальны, или, точнее говоря, не всегда универсальны и не обладают общепризнанностью. Образная система, отражающаяся в семантике паремиио-фразеологических единиц, связана непосредственно с бытом и нравами данного народа. В силу этого образная система, лежащая в основе изучаемых конструкций, отражает во многом сугубо специфические детали картины мира, который окружает носителя того или иного языка.

В третьем параграфе абсурдные словесные комплексы представлены как коммуникативные и номинативные единицы языка.

АСК во многих своих разновидностях представляют фразеологизированные единицы предикативного строения. АСК функционируют в качестве как предложенческих структур (например, Он с грязи пенку снимает = *Yumurtadan yun qıxır*), так и фразеологических сочетаний (например, захотеть молочка от бычка = *öküz altında buzov axtarmaq*). Эти две группы АСК составляют основу инвентаря всех анализируемых единиц.

Современная синтаксическая теория, как было отмечено выше, признает две основные, базовые функции предложения (вопреки традиционному мнению о единственной функции – коммуникативности) – быть единицей речевой коммуникации и служить формой существования мысли. Эти две функции считаются основополагающими для предложения.

Конструкции «*Yangına körüklə gedir*» = «Огонь маслом заливают», будучи выражением абсурдных ситуаций, представляют предикативные единицы. Однако их предикативность скорее всего мнимая: если принимать во внимание общепринятое толкование предикативности как отношение содержания высказывания к реальной действительности, то такое отношение в этих конструкциях может быть выражено только их «внутренней формой», т.е. так называемым прямым смыслом. А прямой смысл данных конструкций как раз и есть абсурдное сообщение, которое не может иметь место в действительности. Следовательно, «внутренняя форма» (прямой смысл, этимологически предшествующий фразеологическому значению) данных конструкций не имеет соотнесенности с реальной действительностью. В этом смысле, можно считать, в них предикативность как категория нейтрализована, окаменевшая. Нейтрализованность предикативности проявляется и в том, что АСК не входят в систему конструкций, имеющих

парадигматический потенциал. АСК практически не имеют парадигмы времени: *Yanğına körüklə gedəcək* (*gedirdi, getməli olsa, gedirmiş, getdi*) – огонь маслом заливал (зальет, залил бы и т.п.). Не реализуют эти единицы также парадигматические формы утверждения /отрицания: Огонь маслом не залил (не зальет), *Yanğına körüklə getməzdi* (*gedə bilmədi*) и т.д.

Таким образом, характеристика АСК как предикативных единиц оказывается нереальной изначально. Это осложняет их осмысление как предложенческих единиц в обычном смысле этого слова. Подтверждением тому может служить факт функциональной аморфности этих конструкций: АСК не могут иметь парадигму по цели высказывания, т.е. не входят в систему вопросительных, побудительных предложений. Они «зациклены» лишь на уровне «повествовательных» конструкций. Не поддаются они и актуальному членению, столь характерному для предикативных единиц, функционирование которых доказывается тема-рематическим членением в механизме речи.

Сказанного, на наш взгляд, достаточно для того, чтобы признать АСК такими же номинативными единицами, каковыми являются все разновидности фразеологизированных единиц (устойчивых словесных комплексов).

В четвертом параграфе абсурдные словесные комплексы рассматриваются в системе других паремиио-фразеологических единиц.

АСК – конструкции транссинтаксического характера. Эти конструкции могут быть по своей внешней оформленности адекватными:

а) словосочетательным единицам – В стену горох лепить; В решете воду носить; Жить (работать) у нищего в управителях; = *Arvad almamış övlad arzusu eləmək*.

б) простым предикативным (предложенческим) единицам – *Dağ-daş dilə gəlди*; *Hamam suyu ilə dost tutur*; = На печи по дрова поехал; Вилами по воде (на воде) писано.

в) сложным предложенческим единицам – Тогда ему жениться, когда быки будут телиться; = *Sidr-kafuru müftə görsə, uzanıb ölər*.

г) конструкциям, равным микротекстам (притчам) – *Sərçə deyil, budunu verim, bir dəvənin nəyini verim?*; *Qız anadan olanda gözünü açar, deyər: «Bura bizim ev deyil»*; = Увидим, сказал слепой, услышим, поправил глухой, а покойник, лежа на столе, прибавил: до всего доживем.

Подобная многоликость, транссинтаксическая природа АСК, на наш взгляд, говорит об их полифункциональности, о широте их ра-

диуса действия, а также об объективной противопоставленности этих единиц другим типам паремиио-фразеологических единиц.

Сказанное позволяет заключить, что АСК в сфере вышеотмеченных единиц обладают единственным конститутивным свойством – абсурдностью «внутренней формы» (этимологически первичного содержания), вокруг которой формируются эти единицы, через которую получают семантический «импульс к функционированию».

Третья глава – «Семантически-функциональные и структурные типы абсурдных словесных комплексов в русском и азербайджанском языках» состоит из 3 параграфов.

В первом параграфе даны принципы лексикографического описания абсурдных словесных комплексов.

Во втором параграфе данной главы дается классификация абсурдных словесных комплексов по семантической структуре (смыслу).

По признаку семантической эквивалентности среди АСК выделяются следующие разновидности:

1. Абсурдные словесные комплексы, эквивалентные слову-лексеме.

– Стриженная девка косы заплести не успеет (мигом, быстро)¹³ // İynə atsan, yerə düşməz (tünlük)¹⁴.

2. Абсурдные словесные комплексы, эквивалентные словосочетанию.

– Сура у нас речка важная: доньшко серебряно, круты бережка позолочены¹⁵ = Земля, где течет молоко и мед = Сказывают, как это там хорошо и привольно, реки-то, слышь, молочные, и берега-то кисельные... (Салтыков-Шедрин. Невинные рассказы).

Конструкции типа «Он пошел черных кобелей набело перемышать», «Глядит (он), будто пятерых живьем проглотил, шестым поперхнулся», «Он из одного меха две завойки выкраивает» показывают, что АСК могут выполнять не только функцию сказуемого-предиката. Очень часто они выполняют функцию обстоятельств: Он глядит (как?); Он пошел (куда?) на собак сено косить; Ростовщики на том свете (будут каковыми?) каленые пятаки голыми руками будут считать (т.е. будут наказаны) и т.п.

¹³ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.273

¹⁴ Seyidəliyev N.F. Frazeologiya lüğəti. Bakı: Çıraç nəşriyyatı, 2004, s.166

¹⁵ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.342

3. Абсурдные словесные комплексы, эквивалентные предикативным единицам (предложенческим структурам).

Понятие-предикат «Как родня?» выражается такими конструкциями АСК:

– Твоя бабушка моего дедушку из Красного села за нос вела; Из одной землицы испечены¹⁶; *Yaxın qohumdurlar: çaydan keçəndə qauyıqları bir-birinə dəyib (dal-dala dəymişik).*

Третий параграф посвящен классификации абсурдных словесных комплексов по строению (типология структур).

1. Абсурдные словесные комплексы, построенные по модели словосочетаний.

Речь идет, как видно из названия, о тех конструкциях, которые воспроизводят схемы, модели словосочетаний, а не предикативных единиц. И только как словосочетательные композиции входят в состав простых или компонентов сложных предложений.

Так, например, абсурдное сочетание «в стену горох лепить» самостоятельно не воспринимается как самодостаточная единица, кроме как в составе общей конструкции «Ему говорить, что в стену горох лепить»¹⁷ = «*Ona söz deyəndə, elə bil daşa-divara deyirsən.*»

Правда, все же есть немногие словосочетания, внешне кажущиеся вполне самостоятельными ввиду их внеконтекстной представленности в словарях:

1. Кровавый пот проливать¹⁸; Квадратуру круга отыскивать¹⁹; Играть на кожаной скрипке в два смычка без канифоли²⁰; *Cin atına minmək*²¹; *Dağı dağ üstə qoymaq*²²; *Dünyanın altını üstünə çevirmək*²³; *Göz verib işiq verməmək*; *Gözlərindən cin çıxmaq*²⁴ и т.п.

Как видно из примеров, АСК словосочетательной модели пред-

¹⁶ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.389

¹⁷ там же, с.217

¹⁸ Михельсон М.И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. В 2-х томах. СПб.: 1903-1904, т.1, с.474

¹⁹ там же, с.425

²⁰ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.421

²¹ Сейдиялийев Н.Ф. Фразеологизмы лцэяти. Бакы: Чыраг няшриййаты, 2004, с.84

²² там же, с.89

²³ там же, с.107

²⁴ там же, с.137, 140

ставлены как глагольно-именные конструкции. Чисто именные (субстантивные) сочетания встречаются крайне редко. Эта закономерность типична, характерна для обоих языков.

2. Абсурдные словесные комплексы, построенные по модели простых предложений

Это – конструкции типа: Когда солнце задом оборотится (Когда солнце взойдет от заката)²⁵; Когда на сосне груши будут (Ср.: Söyüd bar verəndə)²⁶; Он и с грязи пенки снимает (ср: Qara sudan körük çəkir; qara sudan qaumaq tutur²⁷); Когда воскресенье будет в субботу²⁸ (ср.: il ötər, ay dolanar Novruz düşər şənbəyə) и т.п.

АСК, построенные по модели простого предложения, составляют больше половины всего инвентаря абсурдных конструкций. Однако своеобразие этой группы конструкций заключается не столько во внешней организации, противопоставляющей их сложным или многокомпонентным единицам, сколько в их функциональных разновидностях.

а) Конструкции, идентичные с самостоятельными предложениями по семантике и по структуре.

Эти единицы особенно не нуждаются в контексте при интерпретации их семантики. Они относительно самостоятельны также функционально: практически все эти единицы строятся на базе глагола-сказуемого в форме изъявительного наклонения и представляют повествовательные предложения:

1. Лишние бревна в стене есть:

– Лишних бревен в избе много, после потолкаем, – прошептал Илья Пустобояровский (П.Мельников. На горах);

– ...Bu hayıfı onda qoymaşağam. Mən çöldə-zadda qalmamışam. Mənim də sahibim var. Yerlər qulaqlıdır. Bu gün sabah gəlib çıxacaqlar (İ.Şıxlı. Dəli Kür, I hissə).

2. Одна нога здесь, другая там:

– Придвинь товарищу капитану скамеечку..., – сказал Конюков. – Быстрее. Одна нога здесь, другая там (К.Симонов. Дни и ночи) = Он

²⁵ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.240

²⁶ там же, с.411

²⁷ Щцсейнзадя Ябцлгасым. Аталар сюзц. Баки: Йазычы, 1985, с.80

²⁸ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.240

gün bundan qabaq Allahyara sifariş yollamışdı ki, «başını orda islat, burda qırxdır». Allahyar bu xəbəri eşidən kimi, atını minib birbaşa yaya-lağa gəlmişdi. (İ.Şıxlı. Dəli Kür, III hissə).

3. И нога спит и рука спит:

– Usta uxuya getmişdi. Yatanda qulağının dibində top atılsa xəbəri olmazdı (B.Bayramov. Çaxmaqdaşı) = Заснула Катерина Львовна... так крепко, что и нога спит и рука спит (Н.Лесков. Леди Макбет Мценского уезда, гл.7). Ср.: спать без задних ног²⁹.

4. Захотел молочка от бычка³⁰:

–...Vəziyyət çox gərgindir. Kəndçilər demişkən, öküzü qaldırıb altında buzov axtarırlar. (B.Bayramov. Əzrail) = Захотел от бабы толку. Скорей от козла молока, чем толку от бабы дожدهшься (П.Мельников. В лесах).

б) Конструкции, представляющие структурно несамостоятельные элементы (компоненты) сложноподчиненных предложений.

Когда черт помрет (а он еще не хворал); Когда рак на горе свистнет; Когда камень на море всплывет и т.п. Ср.: Qum göyərəndə; Balta öz sapını kəsəndə (Nə vaxt balta öz sapını kəssə...); Ölülər qəbirstanlıqdan dönəndə; Dəvənin boynu düzələndə и т.д.

3. Абсурдные словесные комплексы, построенные по модели сложных предложений.

В зависимости от функционально-семантической однородности/неоднородности выделяются следующие подгруппы АСК, построенных по модели сложных (и усложненных) предложений.

1. Конструкции, в которых части сами по себе представляют простые АСК, и конструкция в целом остается на уровне абсолютизации абсурдной семантики.

– Ему черт лыки дерет, а он лапти плетет³¹.

Внутренняя форма обеих частей абсурдная: черт лыки дерет (т.е. черт готовит ему материал, из которого он (кто-то) лапти плетет).

Yaba ilə dovğa içdim, milçək minib Kürü keçdim³²

2. Конструкции, в которых части в смысловом отношении раз-

²⁹ Молотков А.И. Фразеологический словарь русского языка. Изд. 4-ое. М.: Русский язык, 1986, с.280

³⁰ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.241

³¹ Михельсон М.И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. В 2-х томах. СПб.: 1903-1904, т.1, с.501

³² Hüseynzadə Əbülqasım. Atalar sözü. Bakı: Yazıçı, 1985, s.381

нофункциональны.

Речь идет о таких структурах, в которых одна часть представлена логически вполне корректным предложением (медведь в лесу), а вторая часть – абсурдным предложением (а его шкура уже продана). Ср.: *Balıq dənizdədir, bazarda isə onun alqı-satqısı gedir (bazarda sövdələşmə gedir) = Dəryada balıq sövdası edirlər (Dəryadakı balıq, göydəki quş satılmaz³³).*

В данных конструкциях противопоставлены логически корректное и логически некорректное. Тем не менее, общий смысл всей сложной конструкции формируется как логический абсурд, лежащий в основе фразеологического значения, за счет чего живет и функционирует данная сложноорганизованная единица.

3. Конструкции, представляющие микротексты (притчи).

В нашем распоряжении оказались немногочисленные микротексты следующих образцов:

– Во всей Онеге нет телеги. Летом воеводу на снях по городу возили, на рогах онучи сушили³⁴.

Данная разновидность АСК-текстов чаще всего встречается в жанре дразнилок, когда в юмористической форме характеризуют (дразнят) жителей той или иной области или даже национальности.

1. «Вязьмичи – люди сердечные, неграмотные. А пряники писанные едят»³⁵.

2. Малороссы-мазепинцы. Галушкой подавился. Индейка из одного яйца семерых хохлов высидела³⁶.

Данный жанр широко используется и в азербайджанском языке. Жители тех или иных регионов дразнят друг друга всевозможными насмешливыми случаями:

– *Şəkili arvadınan dörd günlük yolu olan başqa bir rayona getməyə hazırlaşır. Evdən təzəcə çıxdıqları vaxt kişi arvadından soruşur:*

– *Hələ çox gedəcəyik?*

Arvad görür ki, kişi onu dolayır, deyir:

– *Yox a kişi, bir şey qalmayıb. Bu gün ilə sabahı da getsək, vurtut ikicə günlük yol qalıb.*

Kişi deyir:

³³ Hüseynzadə Əbülqasım. Atalar sözü. Bakı: Yazıçı, 1985, s.265

³⁴ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.339

³⁵ Зимин В.И., Спириин А.С. Пословицы и поговорки русского народа. Большой толковый словарь. Изд. 2-ое, М.: Ростов-на-Дону, 2005, с.415

³⁶ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.344

– Тау деунән yolu уагı елмиşik дә... Бір şey qalmaуıb. (Анекдот).

Изучая семантику и структурацию паремиологических единиц, мы усваиваем переработанную и пропущенную через сложную классификационную сетку – информацию о реальном мире – представление человека о мире и его отношение к миру, т.е. проникаем в сферу модели мира, языковой картины мира. Идея, передаваемая паремией, кодируется средствами естественного языка. Эта кодировка осуществляется не непосредственно, а с привлечением определенных художественно-эстетических средств, относящихся как к внешней, так и к внутренней форме паремий.

Для АСК, для модельной их структуризации характерным является, как мы увидели, кодировка смысла не традиционно «правильными» приемами, а средствами эффекта «от обратного», путем логической некорректности внутренней формы данной языковой единицы.

В заключении представлены обобщения, вытекающие из содержания диссертации.

Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях:

1. Функционирование пословиц в русском языке // *Dil və nitq (məqalələr məcmuəsi)*. Bakı: Nurlan, 2003, s. 151 – 153.

2. О семантико-синтаксической организации логически абсурдных пословиц и поговорок. // *Aspirantların və gənc tədqiqatçıların IX respublika elmi konfransının materialları*. Bakı, 2003, 171 s.

3. Основные принципы описания предикативных единиц различного строения (на материале паремиологических конструкций) // “Humanitar elmlərin öyrənilməsiinin aktual problemləri”. Ali məktəblərin elmi məqalələr məcmuəsi. Bakı, 2008, s. 77.

4. Абсурдные словесные комплексы в системе других паремио-фразеологических единиц // *В мире научных открытий*. Красноярск, 2010, с. 136 – 138.

5. Семантическая структура абсурдных словесных комплексов (АСК) // *Эпический текст: проблемы и перспективы изучения*. Материалы III Международной научной конференции. Пятигорск, 17–19 ноября 2010, с. 24–28.

6. Абсурдные словесные комплексы как коммуникативные и номинативные единицы языка // *Ümummillî lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 91-ci ildönümünə həsr olunmuş V Beynəlxalq elmi konfransın materialları*. Bakı, 05-07 may, 2014, s.528-530.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ**

BAKI SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

GÜLNARƏ ƏLİMÜXTAR QIZI MÜXTAROVA

**PAREMİO-FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏRİN SİMVOLİKASINDA
DÜNYANIN ABSURD MODELƏRİ
(RUS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN MATERİALLARI
ƏSASINDA)**

5707.01 – Slavyan dilləri

5706.01 –Azərbaycan dili

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2014

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin filologiya fakültəsinin
Müasir rus dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
İlyas Həmidulla oğlu Həmidov

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Sevinc Abbasqulu qızı Məhərrəmov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Zahir Vahid oğlu Əsədov

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dillər Universitetinin
Ümumi dilçilik kafedrası

Müdafiə « 22 » 10 2014-cü il saat « ____ »-da Bakı Slavyan
Universitetinin nəzdində filologiya elmləri üzrə doktorluq və fəlsəfə
doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların
müdafiəsini keçirən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında
keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1014, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küçəsi, 25.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « ____ » _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

D.02.071
Dissertasiya Şurasının
elmi katibi

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
N.R.MUQİMOVA

İşin ümumi səciyyəsi

Dissertasiya mövzusunun aktuallığı. Absurd semantikali paremio-frazeoloji vahidlər həm rus, həm də Azərbaycan dillərinin bu sistemin yətərinə geniş qatını təşkil edir. Bu konstruksiyaların spesifikasiyası onların zahirən semantik absurdluğundadır, yəni onların həqiqi mənası (daxili forması) heç cür həqiqətə uyğun olmur. "Когда рак на горе свистнет", "Когда камень в море всплывет", "Dəvənin quyruğu yerə dəyəndə", "Div qurbağaya evlənir" konstruksiyalarının mənası həqiqətə elementar uyğunluq nöqtəyi-nəzərindən absurddur, məntiqsizdir. Bu konstruksiyalar onları bu və ya digər kontekstdə ən parlaq ifadə vasitəsinə çevirən, implisid olaraq frazeoloji məzmunla dəstəklənən şərti, işarəvi absurdluq, məna tərkibinin qeyri-reallığı hesabına işlənilirlər.

Rus və Azərbaycan dillərində absurd paremio-frazeoloji vahidlərin qarşılıqlı öyrənilməsi mühüm nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Digər tərəfdən, bu cür vahidlər kompleksinin ümumiləndirilməsi planında öyrənilməsi aktualdır.

Birbaşa məna tərkibinə görə absurd konstruksiyalar (bundan sonra ASK-absurd söz kompleksləri) başqa səbəbdən də aktualdır. İş burasındadır ki, dil və təfəkkür əlaqələri, danışan subyektin nitqyaradan qabiliyyəti haqqında ən fundamental məsələləri araşdıran lingvistik və linqvo-fəlsəfi tədqiqatlarda, bir qayda olaraq, təhlil üçün məntiqə "düzgün" və qrammatik cəhətdən normaya uyğun söz birləşmələri və cümlələr cəlb olunurlar¹. Bununla belə, əgər hesab etsək ki, dil sistemində, (xüsusilə nitqdə) "düzgün" konstruksiyaların xüsusi çəkisi mütləq deyildir (yəqin belə dil mövcud deyil), onda "düzgün olmayan" absurd konstruksiyaların öyrənilməsi iki nöqtəyi-nəzərdən vacib olur: a) düzgün və qeyri-düzgünün, adi və qeyri-adının əlaqə dialektikası, yəni təzadların birliyi və mübarizəsi (Не все коту масленица, бывает и постный день mövqeyindən); b) belə vahidlərin bu cür nominasiyasını real həqiqətə məntiqi uyğunluğu və məntiqi qeyri-uyğunluğu çərçivəsində differensiasiya ənənəsi baxımından.

Tədqiqatın obyektini rus və Azərbaycan dillərinin tipoloji əlaqəli paremioloji və predikativ frazeoloji vahidlər sistemidir (PSFV); tədqiqatın konkret predmeti iki dildə mövcud olan müxtəlif funksional-semantik tipli

¹ Серебренников Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка. М.: Наука, 1983, с.106-109.

ASK-dir: "После дождичка в четверг", "Varlının xoruzu da yumurtlar"² və s.

Tədqiqatın məqsədi - dil sistemində ASK-lərin linqvo-məntiqi statusunun, onların struktur və semantik təşkilinin müəyyən edilməsi, həmin vahidlərin hər iki dilin konnotativ sistemində kommunikativ-sintaktik və stilistik xüsusiyyətlərinin aşkarlanmasıdır.

Tədqiqatın vəzifələri:

1. Müxtəlif növlü absurd konstruksiyaların tarixinin öyrənilməsi məsələlərinin işıqlandırılması.

2. Hər iki dilin paremiya-frazeoloji sistemində ASK-nin konkret yerinin müəyyənəşdirilməsi.

3. Semantik-struktur və sintaktik-quruluş xüsusiyyətlərinin müəyyənəşdirilməsi üçün ASK-nin müqayisəli-tipoloji təhlili.

4. ASK-nin aşkar və gizli mənalarının müəyyən edilməsində rolunun və onların üslubi realizə olunmasının öyrənilməsi.

Tədqiqatın metodologiyası. Tədqiqatın metodoloji əsasını dialektikanın dil və təfəkkür, dil və nitq qarşılıqlığı, forma və məzmun birliyi, həmçinin dilin strukturunda elementlərin sistemli təşkili qanunları təşkil edir.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatın əsas metodu iki dilin vahidləri və hadisələrinin tipoloji müqayisəsinə əsaslanan dil materialının kompleks (çoxşaxəli) təhlilidir.

Tədqiqatın materialını mövcud paremioloji toplular və lüğətlər, həmçinin 1000-dən artıq vahiddən ibarət olan bədii ədəbiyyatdan seçilmiş dil faktları təşkil edir.

İşin elmi yeniliyi: a) burada ilk dəfə olaraq iki dildə bir qrup vahidin tipoloji təhlilin aparılmasına cəhd göstərilmişdir; b) ASK-nin "əksdən" dil (məna) effektinin həyata keçirilməsi mövqeyindən sistem-dil statusu müəyyənəşdirilir: bu tip dil mənasının reallığı "düzgün" dil vahidlərinin sistem mənasını məntiqi olaraq dəstəkləyir; v) ASK-nin xüsusi-semantik, yəni adi, normal sintaktik vahidlərin məna strukturuna adekvat olmayan strukturunun konturları müəyyənəşdirilir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti birinci növbədə məntiqi cəhətdən düz və absurd sintaktik, paremio-frazeoloji vahidlərin mənasının (konseptual məzmununun, siqnikativ mənasının) dialektik uyğunluğunun bir dildə və bu uyğunluğun müxtəlif genetik sistemlərin dillərində sistemli-tipoloji təhlili parametrlərinin müəyyənəşməsi ilə bağlıdır.

² Hüseynzadə Əbülqasım. Atalar sözü. Bakı: Yazıçı, 1985, s.358

Dissertasiya işinin praktiki dəyəri tədqiqat materialının həm Azərbaycan, həm rus dillərində müxtəlif növlü (izahlı, izahlı-tərcümə və s.) paremio-frazeoloji lüğətlərdə istifadəsinin real mümkünlüyündədir.

Müdafiyyə aşağıdakı müddəalar təqdim olunur:

1. Paremio-frazeoloji sistemin təşkilində məntiqi olaraq həm düz, həm də səhv absurd konstruksiyalar paritet iştirak edir.

2. ASK-nin ilk növbədə yalnız dilin paremio-frazeoloji səviyyəsinin sistemliyini deyil, həmçinin - eyni dərəcədə - "neqativ pozitivin sistemliyini müəyyən edir" pozisiyasından məntiqi olaraq düz konstruksiyaların semantik strukturunun təşkilini sübut edir.

3. Konseptual düşüncə səviyyəsində ASK öz frazeoloji məna anlamı sayəsində fəaliyyət göstərir, onların differensial semantikasını "əksdən" həyata keçir: normativ formalar onların anlaşılması üçün baza rolunu oynayır.

4. ASK məntiqi olaraq düz konstruksiyalarda təqdim olunmuş sintaktiv vahidlərin modelləri üzrə qurulur.

Dissertasiyanın aprobasiyası. İş Bakı Slavyan Universitetinin filologiya fakültəsinin muasir rus dili kafedrasında yerinə yetirilmiş və filologiya fakültəsinin müasir rus dili və müasir Azərbaycan dili kafedralarının birləşmiş iclasında müzakirə olunmuşdur. Dissertasiyanın əsas müddəaları barədə kafedranın iclasında məlumat verilmiş və dərc olunmuş altı məqalədə göstərilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi. Giriş, üç fəsil, nəticə və 147 adda, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı daxil olan dissertasiya strukturunu tədqiqatın məqsəd və nəticələri müəyyənləşdirmişdir. Dissertasiyanın əsas mətni 141 vərəqdə əks olunub. İşin ümumi həcmi 153 səhifə təşkil edir.

İşin əsas məzmunu

Girişdə dissertasiya mövzusunun seçimi və aktuallığı əsaslandırılır. Tədqiqatın məqsədi, vəzifələri və metodları müəyyən olunur, işin elmi yeniliyi, nəzəri əhəmiyyəti və praktik dəyəri açıqlanır, müdafiyyə çıxarılan müddəalar təqdim olunur.

"Dilin məntiqi cəhətdən "düzgün olmayan" (absurd konstruksiyaların öyrənilməsi ilə bağlı nəzəri məsələlər, dil nominasiyası problemi" adlanan birinci fəsil paremioloji vahidlərin müqayisəli-tipoloji öyrənilməsini müxtəlif quruluşlu predikativ vahidlərin təsvirinin baza prinsiplərini, dil

anomaliyalarının öyrənilməsinin tarixi və müasir vəziyyətini araşdıran dörd paraqraftan ibarətdir.

Birinci paraqrafta deyilir ki, müasir sintaktik elm ayrı-ayrı (adi və paremiofrazoloji predikativ strukturlu) spesifik cümlə konstruksiyalarının çoxpilləli-kompleks təhlilinə əsaslanıb. Bəzi fərqli münasibət cümlənin semantik-funksional məğzinin dərk edilməsinin müxtəlif prinsiplərinin yaranmasına, formalaşmasına səbəb olur.

Lakin bütün nəzəri müddələrdə cümlənin semantik quruluşunun, semantik modelinin yaradılması məsələsi diqqətdən kənar qalır.

ASK predikativ strukturlu frazeoloji vahidlərin (PSFV) bir növüdür, çünki onların semantik strukturu predikativ vahidlərin mövcud prinsipləri ilə təyin olunmur. Cümlənin ənənəvi predikativ strukturu frazeoloji vahidlərə, xüsusən ASK-nə yararlı deyil. Axırıncılar qeyd olunan mənada xüsusi yanaşma tələb edir. Cümlənin semantik strukturunun yığcam təyinləri onun struktur sxeminin, kateqorial parametrlərinin (predikativlik, modallıq, sintaktik zaman və s.), "Когда рак на горе свиснет", "После дождичка в четверг" və s. tipli ASK-nin müəyyənləşdirilməsində bir o qədər yararlı deyil.

Deyilənlər qeyd olunan vahidlərin semantik-struktur təhlilinin mövcud prinsiplərinin təyin olunmasının və təkmilləşməsinin labüdlüyünü və aktuallığını sübut edir.

Məsələnin aktuallığı ilk növbədə aşağıdakı amillərlə şərtlənir:

1. Bütün predikativ vahidlərin sintaktik təbiətinin frontal tərifi cümlənin sintaktik mənasının semantik ümumiləşmə dərəcəsi kimi konstitutiv əlamətini əhatə etmədiyinə görə yarımçıq qalır.

Paremiokonstruksiyalarda bu əlamət mütləqdir. Bu səbəbdən adi cümlələrlə paremioloji konstruksiyalar arasında bərabərlik işarəsi qoymaq düzgün deyil.

2. Paremioloji material adi sintaktik nəzəriyyədə sadə cümlələrin birləşməsi və yaxud mexaniki birləşməsi (dinamika və statikada) kimi müəyyənləşən mürəkkəb cümlə nəzəriyyəsinə mühüm yeniliklər əlavə edir. Mürəkkəb və mürəkkəbləşmiş tərkibli atalar sözləri və zərb məsəlləri mürəkkəb cümlənin "vahid mürəkkəb fikrin" (N.S.Pospelov) ifadəsinin forma və vasitə olması ideyasını tamamilə təsdiq edir.

3. Bir çox qrammatik kateqoriyaların, həmçinin leksik konseptlərin real, birmənalı dərk olunmasında paremioloji vahidlərin imkanlarının genişliyindən çıxış edərək, V.I.Dal birbaşa çağırış edirdi: "Atalar sözlərində daxili və xarici libas müşahidə etmək olar; birinci ritorikaya, ikinci qrammatikaya və prossodiyaya aiddir. Qrammatika nəinki atalar sözündən çox

şey öyrənməlidir, hətta onlara görə bir çox məqamları dəyişməlidir... Əgər kimsə atalar sözləri və zərb məsələləri bu mənada araşdırsa, o çox faydalı bir kitab yazmış olar"³.

Paremiyaların illüstrativ material şəklində cəlb olunması özünü doğrultmur. Bu mənada F.S.Baxşiyevanın predikativ yönlü adi strukturlarla və frazeoloji konstruksiyalara eyni münasibət barədə fikri ilə razıyıq: "predikativ quruluşlu paremio-frazeoloji vahidlər öz əsasında (semantik struktur səviyyəsində) adi cümlələrə bərabər ola bilməz, o səbəbdən ki, adi cümlələrin və paremiyaların semantik strukturunun tərkib hissələri bir-birinə adekvat deyil"⁴.

Əksər hallarda bu və ya digər cümlələrin tipoloji korpusu (məsələn, həmin təktərkibli strukturların) paremioloji fondun müəyyən olunan həmin strukturların korpusu ilə üst-üstə düşür: Paremiokonstruksiyalar içərisində, məsələn, adi dilə xas olan nominativ, vokativ, genitiv adlanan cümlələr mövcud deyil.

Digər bir məqamı da qeyd etmək lazımdır: adi cümlələrin və paremioloji vahidlərin struktur sxeminin, onların semantik-sintaktik (invariant) təyinatının kəsiyində ekvivalent hesab etmək olmaz. Qeyd olunan cümlə strukturu tiplərinin struktur sxemi (modelləri), I.H.Həmidovun qeyd etdiyi kimi, omonimiya, daha doğrusu, sintaktik omonimiya münasibətlərindədirlər. Paremiyaların struktur sxeminin qurulması adi cümlənin struktur sxeminin qurulması sistemi ilə realizə oluna bilməz. Paremiyalar öz struktur sxemini funksional-semantik xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq təqdim edir⁵.

Bu vəziyyət paremiyaların digər xüsusiyyətlərinə də təsir göstərir. Paremiyalar və adi cümlələr aktual bölünmə sferasına müxtəlif cür daxil olurlar. ASK materialına əsaslanaraq çıxış etsək, onlar struktur sxem və leksik dolum planında ümumilikdə predikativ vahidin məna formalaşmasında qrammatik və məntiq mütənəsibliyi qanunlarını pozur.

Nəzərə alsaq ki, ASK Azərbaycan dilinin izahlı paremioloji və frazeoloji lüğətinin olmaması şəraitində iki dilin tipoloji kəsiyində araşdırılır, diqqəti daha çox Azərbaycan dilindəki ASK-nin kontekstual həyatına ayrılır; imkan daxilində çalışacağıq ki, Azərbaycan dilindəki vahi-

³ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.43

⁴ Бахшиева Ф.С. Семантико-структурные изменения в пословицах и поговорах русского языка. Дисс. На соиск. ... канд.филол. наук, Баку: 2000, с.15

⁵ Гамидов И.Г. Философия грамматики пословиц и афоризмов. Баку: Сабак, 2001, с.87

dlərin paradigmatiko-sintaqmatik həyatını təsdiq edən materialı təhlilə daha geniş cəlb edək.

Birinci fəslin ikinci paraqrafında dil anomaliyalarının öyrənilməsinin tarixi və müasir vəziyyəti araşdırılır.

Anomal dil vahidlərinin müəyyən hissəsinə dil daşıyıcıları o qədər vərmiş edib ki, bu vahidlərin mənasının məntiqsizliyi, anomallığı tamamilə hiss olunmur. Bu vahidlər dildə yalnız qrammatik qeyd baxımından deyil, həm də düşünmə məntiqi nöqtəyi-nəzərindən tam normativ vahidlər kimi funksiya göstərir. "Günəş batdı" və yaxud "Günəş çıxdı" ifadələri (astro-nomik hal kimi) qrammatik cəhətdən düz olsalar da, məntiqi olaraq səhfdirlər. Və yaxud hansı Azərbaycan, rus dil daşıyıcısı (yaxud başqa bir dil) "Günəş batdı", "Gün çıxdı", "Ürəyim bulandı", "Сердце в пятки ушло", "Ürəyim düşdü" və s. ifadələrin semantik sərbəstliyinə təəccüb edər?

Amma onların işlənməsinin müasir mərhələsində bu ifadələrin anomallığını sübut etmək, görüldüyü kimi, o səbəbdən problematik ola bilər ki, anomaliya (məntiqi, elmi) normaya çevrilib: insan özünü öz dilində ifadə edir. Görünən mütəmadi-normativə çevrilib.

1. Qeyd olunan hal nəzəri ədəbiyyatda semantik standartla (ritorik trop və fiqurlar) əlaqələnen deviasiya (standartdan kənarlaşma) kimi təqdim olunur⁶. Bir sözlə, bu konstruksiyalar öz semantikasının əsasında motivləşib, onlar həm "daxili forma", həm də ritorik-üslubi funksiya baxımından təsvir olunublar. "Uşağın istiliyi var" cümləsi öz "şəxsi" semantikasına görə absurd olaraq (guya ki, başqalarının istiliyi yoxdur), "Uşağın yüksək istiliyi var" ifadəsinin həcmində qəbul olunmasını izah etmək çətin deyil.

2. İkinci qrup dil absurd-anomaliyalarını "standart semantikaya (praqmatik) anomaliyaya, absurda bağlanmayan"⁷, başqa sözlə desək, bir-baş təsvir olunmayan anomaliyalar təşkil edir.

Görünür, Azərbaycan dilində analoqları olan "горячий лед", "горячий снег", "медведь на ухо наступил", "стриженная девка косы заплести не успеет", "слышу запах сена" kimi ifadələr bu mövqedən təkmilləşirlər.

3. Absurd konstruksiyaların üçüncü qrupunu hər hansısa elmi ideyanın nəzəri və praktik dərk olunması məqsədi və süni yaradılan eksperimental konstruksiyalar təşkil edir.

Bu sırada ümumiləşmiş qrammatik mənanın cümlənin predikativliyinin və müasir terminologiyaya görə kommunikativ vahid kimi cümlənin proporzional karkasının izahı üçün L. V. Şerbanın aşağıdakı məşhur ek-

⁶ Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык // Вопросы языкознания, №3, 1987, с.17

⁷ там же.

sperimentini yada salmaq kifayətdir: "Глокая куздра штеко будланула бокра и кудрячит бокренка" (Müq. et: Yaşıl yağraqlar arasından baş qalırıb qızıl toyuğun balta dişi⁸).

Belə süni vahidləri cümlə adlandırmaq olmaz.

4. Danışiq dilində mövcud olan anomal ifadələr sistemində ən böyük, fikrimizcə, xüsusi, bədii-üslubi funksiyaları, adi fikir məntiqi nöqtəyindən nəzərdən anomal, xüsusi hadisələrin markeri olan konstruksiya qrupunu qeyd etmək lazımdır.

Söhbət aşağıdakı vahidlərdən gedir: «Кто девушку ужинает, тот ее и танцует (приписывается лицу кавказской национальности) («Московский комсомолец» № 16/2001)=Ср: Кто платит, тот и заказывает музыку (афоризм).

Üçüncü paraqrafda dil nominasiya nəzəriyyəsində absurd söz kompleksləri təqdim olunub.

ASK cümlə vahidləridirlər. Düzdür, hərdən ASK və ayrı-ayrı, sözləksəmə bərabər olan anlayışlar arasında analogiya hissi yarana bilər. (Угорела барыня в нетопленной бане – «отговорка»; Он bir imamı yeyib – axır zamana göz tikib – «veyil», «təşəbbüssüz»). Lakin cümlə konstruksiyalarının (predikativ vahidlərin) iki əsas funksiyasının differensiasiyasında bu analogiya faktiki olaraq neytrallaşır.

Cümlənin iki mərkəz funksiyası nəzərdə tutulur: a) fikir formasının varlığı olmaq (başqa sözlə konseptualizasiya funksiyası adlanır) və b) dil ünsiyyətinin vahidi olmaq (başqa sözlə kommunikativ funksiya). Cümlənin konseptuallaşdırıcı funksiyası nominativ aspektiylə sıx bağlıdır.

ASK nominasiyanın xüsusi işarələridir. Onların spesifikasiyası bu vahidləri sintaktik nominasiyanın üslub aspektinin planında müəyyənləşdirən üslubi markalılığıdır.

ASK-nin iki cizgisi ortaya çıxır-sintaktik nominativ vahidin işarə xarakteri və onun üslubi əlaməti olan emotivliy. Başqa sözlə, ASK nominativliyin və konnotativliyin xüsusi birliyini təqdim edir.

ASK-nin sintaktik nominasiyanın vahidi olaraq semantik strukturunda spesifik xüsusiyyətlərin ümumi kompleksinin üçüncü əlamətini-neqativ qiyməti, neqativ konnotasiyanı aşkar edirik.

Beləliklə, ASK-nin konstitutiv əlaməti onların semantik strukturunda (müəyyənləşdirən əlaməti) hər hansı bir orijinallığın və özünəməxsusluğun olmasıdır. Bu onun absurd, məntiqi baxımdan düzgün olmayan

⁸ Molla Nəsrəddin lətifələri. Bakı: Öndər nəşriyyatı, 2004, s.145

quruluşudur ki, burada aktantlar (predikata tabe elementlər və yaxud əşya yerləri-T.P. Lomtevə görə) predikat ətrafına, dildən-xaric həqiqətin məntiqinə uyğun olmayaraq cəlb edilmişdir. Он по лесу с бороной ездит⁹.

– Когда черт умер, а он еще не родился¹⁰.

– Köpəyə ümid olduq, özümüz də hürmədik¹¹.

ASK-də təqdim olunan dil nominasiyası adi cümlədən fərqli xarakteristika tələb edir. ASK-də əks olunan nominasiya tipi qeyd olunan düşünmə tipiylə bağlıdır. Abstrakt və yaxud obrazlı düşüncənin nəticələri əksər hallarda düşüncə subyekt tərəfindən izah olunur.

Dördüncü paragrafda paremioloji vahidlərin müqayisəli-tipoloji tədqiqatın obyektinə kimi təhlili verilir.

Paremioloji və frazeoloji vahidlər tez-tez müqayisəli aspektdə öyrənilir. Arxayınlıqla demək olar ki, identik paremioloji, frazeoloji vahidlər müxtəlif dillərdə mövcud ola bilər, çünki onların tipoloji uyğunluğu müxtəlif xalqların düşüncə prosesinin məntiqi və bədii-assosiativ birliyinə əsaslanır.

ASK-nin iki qohum olmayan dillərdə tipoloji təhlili bizim üçün ilk növbədə öyrənilən konstruksiyaların arxitektonikasının uyğunluğuna görə deyil, dildən-xaric reallığın absurd, mövcud olmayan faktın təsvirinin eyniliyini xarakterizə edən "konseptual paralelizm" baxımından xüsusi maraq doğurur.

Müxtəlif sistemli dillərdə identik (həm formaca, həm məzmunca) paremioloji və frazeoloji vahidlərin mövcudluğu heç olmasa iki mövqedən özünü doğrulda bilər: a) qeyd olunan vahidlər bu və ya digər dil tərəfindən alınmış, ya da mənimsənilmişdir; axırıncı moqikan; Привычка вторая натура – Adət ikinci xasiyyətdir; Dans le royaume des aveugles le borgne est roi (fransız atalar sözü) = В стране слепых и кривой – король = Korrar məhəlləsində çərgöz sultandır. («Ауна» qəz. №18, 2003); (moqikanlar - nəsləkəsilmiş Şimali Amerika hindu qəbiləsidir).

b) onlar düşüncənin ümumi qanunlarının fəaliyyətinin nəticəsi ola bilərlər: belə ki, "sağ əl" konsepti bir çox xalqlar üçün eyni bədii-zehni mənaya malikdir ki, bu da həmin dillərdə dillərarası paremio-frazeoloji

⁹ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.210

¹⁰ yənə orada, s.293

¹¹ Hüseynzadə Əbülqasım. Atalar sözü. Bakı: Yazıçı, 1985, s.444.

analoqlar yaradır: [kiminsə] sağ əli olmaq (azərb.); [kimin] sağ qolu olmaq (türk.); быть правой рукой [кому-нибудь] (русс.); Одна ласточка (роза) не делает весны = Tək gülnən bahar olmaz və s.

ASK-nin ayrı-ayrı dillərdə fəaliyyətinə (və ümumiyyətlə mövcudluğuna) gəldikdə isə, onlar müxtəlif nöqteyi-nəzərdən diqqəti cəlb edir:

1. ASK dilin paremio-frazeoloji fondunun digər vahidləri kimi linqvistik təhlilin obyektini ilk növbədə müəyyən dərəcədə strukturlaşdırılmış predikativ vahidlər qismində təqdim edir. ASK-nin və adi cümlənin struktur sxemini də, görünür, qeyd olunan omonimlik baxımından xarakterizə etmək lazımdır: ASK-də leksik dolum leksik (məntiqi) uyğunluğun qanunlarına zidd xüsusiyyətlərə malikdir. Məntiqi olaraq "düzgün olmayan" nə dilin özündə (oksumoronizasiya nəticələri istisna olmaqla), nə də dildənkənar reallıqda yer ala bilməz. Mövcud olmayan, mümkün - olmayan halın variantı ola bilməz. Ona görə ASK-nin struktur sxemi barədə danışımaq problematiktir.

2. ASK-nin məntiqi-semantik təhlil baxımından əhəmiyyətli material təqdim etməsi faktı da onları linqvistik nəzəriyyənin maraqlı obyektinə çevirir. Bu cür təhlil ilk növbədə onun müəyyən olunmasına yönəlməlidir ki, heç də bütün dil vahidləri öz semantikasının məntiqi kamilliyinə əsasən tam olaraq fəaliyyət göstərmir. Dil sistemində əks effekt də müşahidə olunur: paremioloji vahidlər əslində "saat əqrəbinə qarşı" praqmatikasının fəaliyyətinə görə qurulur. Strukturların bu cür təzadlı üzvlülüyü müxtəlif dillərin frazeoloji quruluşu sintaktik vahidlərin məna formalaşmasının daxili dialektika mövqeyindən olsa belə öz –özlüyündə nəzəri cəhətdən əhəmiyyətlidir.

3. ASK-nin semantik strukturunun müqayisəli-tipoloji planda öyrənilməsi düşüncə psixologiyası baxımından daha bir tərəfi müəyyən edir. Bu konstruksiyalar iki xalqın bədii-neqativ düşünməsinin prinsiplial imkanından ibarət olan dildənkənar reallığın sistemli görməyini nəzəri və praktiki cəhətdən nümayiş etdirir.

Başqa sözlə, konkret dil vahidləri dildənkənar dünyanın çevrilmiş (nə vaxt ki "nə isə yuxarı düşür", "nə isə dibə qədər qalxır", kimsə "uçurumu iki addıma tullamağ" bacarır) görməsini reallaşdıran bu cür düşüncə formasının mövcudluğunu sübut edirlər. ASK onlarda propozisional konsept mövcudluğu baxımından boş olurlar. Propozision konseptdə adətən "obyektiv reallığın təsviri əks olunur"¹². ASK-ində bu kimi konsept ola

¹² Попова З.Д. Структурная схема простого предложения и позиционная схема

bilməz, ona görə bu konstruksiyalar bir leksemin semantikasına ekvivalent olan leksem semantik strukturun mövcudluğu nəticəsində fəaliyyət göstərir.

ASK-nin fəaliyyətinin belə əsası həm rus, həm də Azərbaycan dilinə xasdır.

İkinci fəsil -"Absurd söz komplekslərinin semantika və strukturunun linqvo-məntiqi xüsusiyyətləri" 4 paragrafdan ibarətdir. Birinci paragrafda absurd söz komplekslərinin semantik strukturu nəzərdən keçirilir.

ASK-nin semantik strukturunun müəyyənləşməsində biz, təbii ki, "ştatdankənar" vəziyyətlərlə rastlaşırıq. Bu vəziyyətlər aşağıdakı problemlərlə bağlıdır: a) ASK-nin struktur sxeminin qurulması, b) leksik dolum məsələsinin müəyyənləşməsi, c) orijinal "mistik", qeyri-real, hər hansı bir müəyyən predikativ mənasız, yeni vahidi cümlə edən mənadan kənar konsepti təmsil edən nominativ minimumun (yeni struktur sxemin semantikasının) müəyyənləşməsi. Eyni zamanda, ASK-larda cümlə formasını inkar etmək olmaz, baxmayaraq ki, bu konstruksiyaları daha çox yalan və yaxud denotatsız kimi qəbul etmək olar.

Cümlənin semantik strukturunun təyin olunmasında ilk addım onun struktur sxeminin müəyyən edilməsidir.

-Немой глухому псалмы поет;

-Когда?-А когда черт по лыжи в лес ходил;

- Dilimdə tük bitib və s.

Konstruksiyaların struktur sxemi cümlənin geniş cümlələrin tərkibinə tam adekvatdır. Qeyd olunan konstruksiyaların işlədilməsinin əsasını Ata şəkil çəkir, O öz narazılığını bildirdi: Lektor tələbələrə mühazirə oxuyur və s. tipli adi cümlələrin qurulduğu n+vf+n mücərrəd-invariant nümunə təşkil edir.

Lakin hətta anlayışı zəif oxucuya da aydındır ki, ASK və qeyd olunan adi cümlələr, onlarda müəyyən ümumi, hər iki qrupa xas olan baza parametrləri aşkar olunsa belə, öz quruluşuna görə eyni deyillər. Bu "ümumilik" zahirdir və ASK və adi cümlələrin struktur sxemi arasında bərabərlik işarəsi qoymaq nəzəri sadələşmə olardı.

Sadə sərbəst cümlə paradigmatik-sintaqmatik potensiala malik üç kategoriyanın - struktur sxemin, struktur sxemin semantikasının, semantik strukturun nisbəti ilə qurulan strukturdur.

высказывания как разные уровни синтаксического анализа // Словарь. Грамматика. Текст. М.: изд-во Института русского языка им. В.В.Виноградова, 1996, с. 260.

Zahirən adi cümlələrlə oxşar olan paremio-frazeoloji vahidlər qeyd olunan koordinatların qarşılıqlı əlaqəsinin fərqli mənzərəsini müəyyən edir. Paremiyanın qrammatik mənası "struktur sxemlə" deyil, adi cümlənin struktur sxemini xatırladan idiomlaşmış, əvvəlcədən müəyyənləşmiş leksik dolğuyla struktur əsasın stabil-davamlı birliyi ilə ifadə olunur. Digər sözlə, paremiyaların ümumiləşdirilmiş-qrammatik mənası dəyişməyən leksik dolumla "struktur sxemin" dəyişməz, qırılmaz əlaqəsinin daşıyıcısı olan ifadəyə malikdir.

Bir çox paremiyaların, xüsusən də ASK-nin müstəqil kommunikativ funksiya yerinə yetirməməsi onların və adi cümlələrin semantik strukturuna fərqli münasibət göstərməsinə imkan verir.

1. Adi cümlələrin struktur sxemi cümlənin baş üzvlərinin, onların invariant strukturunun əsasında müəyyən olur. Struktur sxemin belə yaranma proseduru paremioloji vahidlər üçün özünü doğrultmur.

Paremiyaların "struktur sxemi" (şərti olaraq onun reallığını qəbul etsək) bu vahidlərin bütün elementlərinin-fərqi yoxdur baş və ya ikinci dərəcəli mövcudluğunu mütləq güman edən onların konstruktiv bazalarıdır.

Görünür, "Milçək dəvəni pələncdən çıxartdı" və yaxud "Украли петуха с насести" kimi vahidlərin təktərkibli və cüttərkibli strukturlar "Milçək çıxartdı", "Украли" kimi cümlələrin əsasında təşkil olunmasını təsdiq etmək çətindir. Belə yanaşma cümlənin struktur sxemi anlayışının sadələşməsi, əsassız unifikasiyası olardı.

2. Adi cümlələrin və paremioloji vahidlərin struktur sxemi arasında mövcud olan sintaktik omonimiya haqqında fikir ASK-nin (və ümumiyyətlə paremiyaların) semantik strukturunun müəyyənlişməsi mərhələsində öz təsdiqini tapır.

Adi cümlələrə əlavə olaraq struktur sxemin semantikasi bu cümlələrin invariant mənasında çıxış edir və "subyekt və onun vəziyyəti" (Atam yatıb), "subyekt və onun obyektə görə hərəkəti" (Uşaq şəkil çəkir) v s. kimi nominativ birləşmələr çərçivəsində müəyyən edilir.

Absurd konstruksiyalar, zənnimizcə, bu cür sxematikləşmə və onomatikləşmə mövqeyindən təyin edilə bilməz. ASK-nin struktur sxeminin semantikasi, aşağıda gördüyümüz kimi, leksem məna (Sizin it bizim baltanı apardı = cəfəngiyyat; Овцы волка съели= ложь), yaxud sintaktik, predikativ formalaşmış məna alır (Он сатане в дядьки годится; (Şeytandan qabaq anadan olub= О сох cəlddir; О сох acıqlıdır və s.)

3. Cümlənin semantik strukturunun müəyyənlişməsinin üçüncü mərhələsi struktur sxemin semantikayla bağlı olan və ya digər predikativ vahidin leksik dolumunun spesifikasının öyrənilməsidir.

ASK-nin semantik strukturu onun leksik dolumundan asılı deyil. Bu konstruksiyaların leksik dolumu ASK-nin struktur elementlərinin aloqik nisbəti səbəbindən kateqorial mənə daşımır. ASK-nin semantik strukturu a) bu vahidlərin "semantik həcminə" görə sözə (və yaxud sözbirləşməsinə) bərabər olan leksem səviyyədə; b) ASK-nin mənasının predikativ vahidlərin mənasına, yəni onların substitut –vahidə bərabər olan sintaktik səviyyədə müəyyən olunmasıdır.

Həm bu, həm digər halda ASK-nin semantik strukturu adi, normal cümlənin semantik strukturunun analoqu deyil.

İkinci paraqraf absurd söz komplekslərinin linqvo-kulturoloji təsvirinə həsr olunur.

Xalq şüurunun və ünsiyyətin stereotipləri olaraq atalar sözləri və zərb-məsəlləri bu və ya digər xalqın mentaliteti və mədəniyyəti haqqında güclü və qiymətli mənbədir.

Dilçilər və məntiqçilər haqlı olaraq fərqli mədəniyyətlərin tamamilə fərqli düşüncə tiplərini yaratmasını mümkün olmadığını hesab edirlər. Bu kimi mənzərəni biz təkcə məntiqi cəhətdən düzgün paremioloji vahidlərdə deyil (Муж с женой бранись, а третий не вяжись = Ərnən arvadın arasına girən iylənib çıxar), həm də absurd konstruksiyalarda (Xəlbir ilə su daşır = Носит воду в решете) müşahidə edirik.

Obrazlara gəldikdə isə, onlar bir-birlərini heç də həmişə əvəz etmirlər. Obrazlar universal deyillər, dəqiq desək, heç də həmişə universal deyillər və ümumi qəbulolunandırlar. Paremio-frazeoloji vahidlərin semantikasında obraz sistemi bu xalqın həyat təzi və xasiyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Buna görə öyrənilən konstruksiyaların əsasını təşkil edən obraz sistemi əksər halda bu və ya digər dil daşıyıcısını əhatə edən dünya mənzərəsinin ən spesifik detallarını əks etdirir.

Üçüncü paraqrafta absurd söz kompleksləri dilin kommunikativ və normativ vahidləri kimi təqdim olunub. ASK bir çox hallarda predikativ quruluşlu frazeoloji vahidlərlə təqdim olunublar. ASK həm cümlə strukturunda (Он с грязи пенку снимает = Yumurtadan yun qırır), (Захотеть молочка от бычка = Öküz altında buzov axtarmaq), həm də frazeoloji birləşmələr kimi fəaliyyət göstərirlər. Bu iki qrup ASK təhlil olunan vahidlərin inventarının əsasını təşkil edir.

Müasir sintaksis nəzəriyyəsi, məlum olduğu kimi, cümlənin iki əsas funksiyasını (ənənəvi bir funksiya haqda fikrin əksi olaraq) – nitq kommunikasiyasının vahidi və fikir mövcudluğunun forması olmaq funksiyasını qəbul edir. Bu iki funksiya cümlə üçün əsas sayılır.

«Yanğına körüklə gedir» - «Огонь маслом заливает» konstruksiyaları absurd şəraitin ifadəsi olaraq predikativ vahid kimi təqdim olunur. Lakin bu predikativlik zahiridir. Əgər predikativliyin ümumi qəbul olunmuş ifadənin məzmununun real həqiqətə münasibəti kimi izahını nəzərə alsaq, belə münasibət bu vahidlərdə yalnız onların «daxili formaları», yəni bilavasitə mənası ilə ifadə ola bilər. Bu konstruksiyaların bilavasitə mənaları isə həqiqətdə yer almayan absurd məlumatdır. Beləliklə, bu vahidlərin «daxili formasının» real həqiqətlə əlaqəsi yoxdur.

Bu mənada hesab etmək olar ki, bunlarda predikativlik kateqoriya kimi neytrallaşmış, donmuşdur. Predikativliyin neytrallaşması həm də ASK-nin paradiqmatik potensiala malik olan konstruksiyalar sisteminə daxil olmamasında özünü göstərir. ASK faktiki olaraq zaman paradiqmasına malik deyil: Yanğına körüklə gedəcək (gedirdi, getməli olsa, gedirmiş, getdi) – огонь маслом заливал (залет, залил бы и т.п.).

Beləliklə, ASK-nin predikativ vahid kimi xarakteristikası ilk öncə qeyri-real görünür. Bu cümlə vahidlərinin sözün əsl mənasında anlanmasını çətinləşdirir. Buna təsdiq olaraq bu vahidlərin funksional amorfluğu faktı misal ola bilər. ASK-nin məqsəd növlərinə görə paradiqması olmur, yəni onlar sual, əmr cümlələr sisteminə daxil olmur. Onlar yalnız «nəqli» konstruksiyalar çərçivəsində qalmışlar. Onların işlənməsi nitq mexanizmində tematik üzvlənmə ilə tanınan predikativ vahidlər üçün səciyyəvi olan aktual üzvlənməyə uğrayır.

Fikrimizcə, deyilənlər ASK-ni frazeoloji vahidlərin bir növü olan nominativ vahidlər kimi qəbul etməyə imkan verir (sabit söz kompleksləri).

Dördüncü paragrafda absurd söz kompleksləri digər paremioloji vahidlərin sırasında tədqiq olunur.

ASK – transsintaktik xarakterli konstruksiyalardır. Bu konstruksiyalar öz zahiri formalaşdırılmasına görə aşağıdakı nümunələrə oxşaya bilərlər:

a) sözbirləşdirici vahidlərə (В стену горох лепить; В решете воду носить; Жить (работать) у ничего в управителях; = Arvad almamış övlad arzusu eləmək)

b) sadə predikativ (cümlə) vahidlərinə (Dağ-daş dilə gəldi; Намам suyu ilə dost tutur; = На печи по дрова поехал; Вилами по воде (на воде) писано.)

c) mürəkkəb cümlə vahidlərinə (Тогда ему жениться, когда быки имут тельиться; = Sidr-kafuru müftə görsə, uzanıb ölər.)

ç) mikromətnə (rəvayətlərə) bərabər konstruksiyalara (Sərçə deyil, budunu verim, bir dəvənin nəyini verim?; Qız anadan olanda

gözünü açar, deyər: «Bura bizim ev deyil»; = Увидим, сказал слепой, услышим, поправил глухой, а покойник, лежа на столе, прибавил: до всего доживем.)

ASK-nin transsintaktik təbiətinin fərqli formada olması, fikrimizcə, onların polifunksionallığından, işlənmələrinin radiusunun geniş olmasından və həmçinin bu vahidlərin digər tipli paremio-frazeoloji vahidlərlə obyektiv müqayisəsindən xəbər verir.

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olur ki, yuxarıda göstərilən vahidlər çərçivəsində ASK “daxili formanın” etimoloji ilk məzmunun absurdluğu kimi yeganə konstitutiv əlamətə malikdirlər, onlar bu əlamət ətrafında formalaşır və onun vasitəsi ilə dildə işlənməyə “semantik impuls” alırlar.

Üçüncü fəsil - «Rus və Azərbaycan dillərində absurd söz komplekslərinin semantik-funksional və struktur tipləri» üç paragrafdan ibarətdir.

Birinci paragrafda absurd söz komplekslərinin leksikoqrafik təsviri verilir.

İkinci paragrafda absurd söz komplekslərinin semantik strukturu əsasında (mənasına görə) təsnifatı təqdim olunur.

Semantik oxşarlığa görə ASK-nin aşağıdakı növləri mövcuddur:

1. söz-leksemə bənzər absurd söz kompleksləri - Стриженная девка косы заплести не успеет (мигом, быстро)¹³ // İynə atsan, yerə düşməz (tünlük)¹⁴.

2. söz birləşməsinə bənzər absurd söz kompleksləri - Сура у нас речка важная: донышко серебряно, круты бережка позолочены¹⁵ = Земля, где течет молоко и мед = Сказывают, как это там хорошо и привольно, реки-то, слышь, молочные, и берега-то кисельные... (Салтыков-Шедрин. Невинные рассказы).

«Он пошел черных кобелей набело перемывать», «Глядит (он), будто пятерых живьем проглотил, шестым поперхнулся», «Он из одного меха две завойки выкраивает» kimi konstruksiyalar ASK təkcə xəbər-predikat funksiyasını yerinə yetirmirlər. Onların zərflik kimi işlənməsinə də tez-tez rast gəlmək olur: Он глядит (как?); Он пошел (куда?) на собак сено косить; Ростовщики на том свете (будут

¹³ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.273

¹⁴ Сейидялийев Н.Ф. Фраzeолоэия лцьяти. Бақы: Чыраг няшриййаты, 2004, с.166

¹⁵ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.342

каковыми?) каленные пятаки голыми руками будут считать (т.е. будут наказаны) и т.п.

3. Predikativ vahidlərə (cümlə strukturuna) bənzər absurd söz kompleksləri “Qohum kimi” predikat-anlayış aşağıdakı ASK konstruksiyaları ilə ifadə olunur: - Твоя бабушка моего дедушку из Красного села за нос вела; Из одной землицы испечены¹⁶; Yaxın qohumdular: çaydan keçəndə qayıqları bir-birinə dəyib (dal-dala dəymişik).

Üçüncü paraqraf absurd söz birləşmələrinin struktura görə (struktur tipologiyası) təsnifata həsr olunub.

1. Söz birləşməsi modelində qurulmuş absurd söz kompleksləri.

Adından göründüyü kimi, burada söz birləşməsi modelinə uyğun qurulmuş konstruksiyalardan bəhs olunur və sadə, yaxud mürəkkəb cümlələrin tərkibinə söz birləşməsi kimi daxil olurlar.

Məsələn, «в стену горох лепить» kimi absurd birləşmə tamam, müstəqil deyil, ümumi konstruksiyanın bir tərkibi kimi qəbul olunur. «Ему говорить, что в стену горох лепить»¹⁷ = «Ona söz deyəndə, elə bil daşa-divara deyirsən».

Lakin az miqdarda olsa da, elə söz birləşmələri var ki, lüğətlərdə kontekstdən xaric verildiklərinə görə, zahirən tamam müstəqil görünürlər.

Кровавый пот проливать¹⁸; Квадратуру круга отыскивать¹⁹; Играть на кожаной скрипке в два смычка без канифоли²⁰; Сın atına minmək²¹; Dağı dağ üstə qoymaq²²; Dünyanın altını üstünə çevirmək²³; Göz verib işıq verməmək; Gözlərindən cin çıxmaq²⁴.

¹⁶ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, s.389

¹⁷ yenə orada, s.217.

¹⁸ Михельсон М.И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. В 2-х томах. СПб.: 1903-1904, т.1, с.474

¹⁹ yenə orada, s.425

²⁰ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.421

²¹ Сейидялийев Н.Ф. Фразеолоэийа лцьяти. Бакы: Чыраг няшриййаты, 2004, с.84

²² yenə orada, s. 89

²³ yenə orada, s. 107

²⁴ yenə orada, s. 137, 140

Nümunələrdən göründüyü kimi, söz birləşməsi modeli ASK feli-ismi konstruksiyalar kimi təqdim olunurlar. Sırf ismi (substantiv) birləşmələrə nadir halda təsadüf etmək olur. Bu qanunauyğunluq dillərin ikisi üçün də səciyyəvidir.

1. Sadə cümlə modelində qurulmuş absurd söz kompleksləri.

Bu aşağıdakı konstruksiyalardır:

Когда солнце задом оборотится (Когда солнце взойдет от заката)²⁵; Когда на сосне груши будут (Ср.: Söyüd bar verəndə)²⁶; Он и с грязи пенки снимает (ср: Qara sudan körük çəkir; qara sudan qaumaq tutur²⁷); Когда воскресенье будет в субботу²⁸ (ср.: il ötər, ay dolanar Novruz düşər şənbəyə) və s.

Sadə cümlə modelində qurulmuş ASK ümumi absurd konstruksiyaların çox hissəsini təşkil edir. Lakin bu qrupa aid olan konstruksiyaların özünəməxsusluğu mürəkkəb, yaxud çoxkomponentli vahidlərlə müqayisə olunan zahiri quruluşundan çox onların funksional növlərindəndir.

a) semantik və struktur baxımdan müstəqil cümlələrə uyğun konstruksiyalar.

Bu vahidlərin semantikasının izahında bir o qədər də kontekstə ehtiyacı olur. Onlar funksional baxımdan nisbətən müstəqildir: bu vahidlərin demək olar ki, hamısı nəqli cümlənin feli-xəbər forması əsasında qurulur:

1. Лишние бревна в стене есть:

– Лишних бревен в избе много, после потолкаем, – прошептал Илья Пустобояровский (П.Мельников. На горах);

– ...Bu həyifi onda qoymayacağam. Mən çöldə-zadda qalmışam. Mənim də sahibim var. Yerlər qulaqlıdır. Bu gün səhər gəlir çıxacaqlar (İ.Şıxlı. Dəli Kür, I hissə).

2. Одна нога здесь, другая там:

– Придвинь товарищу капитану скамеечку..., – сказал Кониюков. – Быстрее. Одна нога здесь, другая там (К.Симонов. Дни и ночи) = On gün bundan qabaq Allahyara sifariş yollamışdı ki, «başını orda islat, burda qırxdır». Allahyar bu xəbəri eşidən kimi, atını minib birbaşa yaylağa gəlmişdi. (İ.Şıxlı. Dəli Kür, III hissə).

²⁵ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.240

²⁶ yenə orada, s.411

²⁷ Hüseynzadə Əbülqasım. Atalar sözü. Bakı: Yazıçı, 1985, s.80

²⁸ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.240

3. И нога спит и рука спит:

– Usta uuxuya getmişdi. Yatanda qulağının dibində top atılsa xəbəri olmazdı (B.Bayramov. Çaxmaqdaşı) = Заснула Катерина Львовна... так крепко, что и нога спит и рука спит (Н.Лесков. Леди Макбет Мценского уезда, гл.7). Ср.: спать без задних ног²⁹.

4. Захотел молочка от бычка³⁰:

–...Vəziyyət çox gərgindir. Kəndçilər demişkən, öküzü qaldırıb altında buzov axtarırlar. (B.Bayramov. Əzrail) = Захотел от бабы толку. Скорей от козла молока, чем толку от бабы дож- дешься (П.Мельников. В лесах).

b) tabeli mürəkkəb cümlələrin qeyri-müstəqil elementini (komponentini) təmsil edən konstruksiya

Когда черт помрет (а он еще не хворал); Когда рак на горе свистнет; Когда камень на море всплывет и т.п. Ср.: Qum göyü- rəndə; Balta öz sapını kəsəndə (Nə vaxt balta öz sapını kəssə...); Ölülər qəbirstanlıqdan dönəndə; Dəvənin boynu düzələndə və s.

3. Mürəkkəb cümlələrin modelinə uyğun qurulmuş absurd söz kompleksləri.

Funksional-semantik həmcins və qeyri-həmcinsliyindən asılı olaraq, mürəkkəb (və mürəkkəbləşdirilmiş) cümlələrin modelinə uyğun qurulmuş ASK-nin aşağıdakı kiçik qrupları mövcuddur:

1. Hissələri özü-özlüyündə sadə ASK-nə uyğun konstruksiya və bütövlükdə mütləq dərəcədə absurd semantika səviyyəsində qalan konstruksiya

– Ему черт лыки дерет, а он лапти плетет³¹.

2. Hissələrin ikisinin də daxili forması absurddur: черт лыки дерет (т.е. черт готовит ему материал, из которого он (кто-то) лапти плетет).

Yaba ilə dovğa içdim, milçək minib Kürü keçdim³².

Hissələri məna cəhətdən müxtəlif funksionallı olan konstruksiya. Söhbət birinci hissəsi məntiqə uyğun tam düzgün cümlə (медведь в лесу), ikinci hissəsi isə absurd cümlə olan strukturlardan gədir (а его

²⁹ Молотков А.И. Фразеологический словарь русского языка. Изд. 4-ое. М.: Русский язык, 1986, с.280

³⁰ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.241

³¹ Михельсон М.И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. В 2-х томах. СПб.: 1903-1904, т.1, с.501

³² Щцсейзадя Ябцлгасым. Аталар сюзц. Бакы: Йазычы, 1985, с.381

шкура уже продана) . Müq. et: Balıq dənizdədir, bazarda isə onun alqı-satqısı gedir (bazarda sövdələşmə gedir) = Dəryada balıq sövdası edirlər (Dəryadakı balıq, göydəki quş satılmaz³³).

Bu konstruksiyalarda məntiqə uyğun olan düzgün və səhv qarşı-qarşıya qoyulur. Buna baxmayaraq, bütün mürəkkəb konstruksiyanın ümumi mənası məntiqi absurd kimi formalaşır. Frazeoloji mənada olduğu kimi, bütün mürəkkəb konstruksiyanın ümumi mənası məntiqi cəhətdən absurd kimi formalaşır və bunun hesabına bu mürəkkəb təşkil olunmuş vahid yaşayır və işlənə bilir.

3. Mikromətnlərdən ibarət konstruksiyalar (rəvayətlər).

Bizim sərəncamımızda aşağıdakı nümunələrə aid az miqdarda mikromətnlər var:

– Во всей Онеге нет телеги. Летом воеводу на санях по городу возили, на рогах онучи сушили³⁴.

1. ASK – mətnlərin verilən növünə daha çox açıqlamalar janrında təsadüf olunur, yəni bu və ya digər vilayətin sakinlərinin və hətta millətin yumoristik formada səciyyəvi xüsusiyyətləri göstərilir.

(«Вязьмичи – люди сердечные, неграмотные. А пряники писанные едят»³⁵).

2. Малороссы-мазепинцы. Галушкой подавился. Индейк из одного яйца семерых хохлов высидела³⁶.

Bu janr Azərbaycan dilində də geniş istifadə olunur. Bu və ya digər regionların sakinləri bir-birlərini müxtəlif istehzalı hadisələrlə acıqlandırır:

– Şəkili arvadıynan dörd günlük yolu olan başqa bir rayona getməyə hazırlaşır. Evdən təzəcə çıxdıqları vaxt kişi arvadından soruşur:

– Hələ çox gedəcəyik?

Arvad görür ki, kişi onu dolayır, deyir:

– Yox a kişi, bir şey qalmayıb. Bu gün ilə sabahı da getsək, vur-tut ikicə günlük yol qalıb.

Kişi deyir:

³³ уенə orada, s.265

³⁴ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.339

³⁵ Зимин В.И., Спирин А.С. Пословицы и поговорки русского народа. Большой толковый словарь. Изд. 2-ое, М.: Ростов-на-Дону, 2005, с.415

³⁶ Даль В.И. Пословицы русского народа. М.: Художественная литература, 1957, с.344

– Tay deynən yolu yarı eləmişik də... Bir şey qalmayıb. (lətifə).

Paremioloji vahidlərin semantikasını və quruluşunu tədqiq edərək, biz mürəkkəb təsnifatdan əldə olunmuş real aləm haqqında informasiya, insanın dünya haqqında təsəvvürünü, onun dünyaya münasibətini başa düşürük, yəni biz dünya modelləri sahəsinə, dünyanın dil aləminə daxil oluruz.

Paremiologiyalarla ifadə olunan ideya təbii dilin vasitəsi ilə kodlaşdırılır. Bu kodlaşdırılma vasitəsiz deyil, paremiyaların daxili və xarici formasına aid olan müəyyən bədii-estetik vasitələrlə həyata keçir.

ASK, onların modelləşdirilmiş quruluşu üçün səciyyəvi cəhət, gördüyümüz kimi, ənənəvi, «düzgün» yollarla deyil, «əksdən» effekt vasitələri, bu dil vahidinin daxili formasının məntiqi qeyri-ədəbliyi yolu ilə mənasının kodlaşdırılmasıdır.

Nəticədə dissertasiyanın məzmunundan əldə olunmuş ümumiləşdirmələr təqdim olunur.

Dissertasiyanın əsas müddəalar aşağıdakı nəşrlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Функционирование пословиц в русском языке // Dil və nitq (məqalələr məcmuəsi). Bakı: Nurlan, 2003, s. 151 – 153.

2. О семантико-синтаксической организации логически абсурдных пословиц и поговорок. // Aspirantların və gənc tədqiqatçıların IX respublika elmi konfransının materialları. Bakı, 2003, 171 s.

3. Основные принципы описания предикативных единиц различного строения (на материале паремиологических конструкций) // “Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri”. Ali məktəblərin elmi məqalələr məcmuəsi. Bakı, 2008, s. 77.

4. Абсурдные словесные комплексы в системе других паремио-фразеологических единиц // В мире научных открытий. Красноярск, 2010, с. 136 – 138.

5. Семантическая структура абсурдных словесных комплексов (АСК) // Эпический текст: проблемы и перспективы изучения. Материалы III Международной научной конференции. Пятигорск, 17–19 ноября 2010, с. 24–28.

6. Абсурдные словесные комплексы как коммуникативные и номинативные единицы языка // Ümummillî lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 91-ci ildönümünə həsr olunmuş V Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 05-07 may, 2014, s.528-530.

**Absurd models of the world in the symbolism
of paroemio-phraseological units
(based on the Russian and Azerbaijani languages)**

SUMMARY

This thesis work deals with the issues of historical study of various kinds of absurd phrases, determination of a specific place of AVC in paroemio-phraseological system of both languages and comparative-typological analysis of these units.

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and bibliography.

The Introduction presents the relevance of the theme, goals and objectives of the research, scientific novelty, theoretical and practical significance of the study, information about the target, subject, methods and sources of research, testing and structure of the thesis.

The first chapter “Theoretical issues related to the study of wrong (logically absurd) phrases in linguistics and the problem of language nomination” covers the basic principles for description of predicative units of different structure, the history and current state of the study of linguistic anomalies, absurd verbal complexes in the light of language nomination theory and the comparative-typological study of paroemiological units.

The second chapter “Linguistic and logical features of the semantics and the structure of absurd verbal complexes” presents the semantic structure of absurd verbal complexes, describes the linguistic-cultural component of these units, their place in the system of other paroemio-phraseological units.

The third chapter “Semantic-functional and structural types of absurd verbal complexes in Russian and Azerbaijani languages” deals with the principles of lexicographic description of absurd verbal complexes, their classification by the semantic structure and morphology.

The conclusion presents generalizations arising from the content of the thesis.

Çapa imzalanıb: 15.09.2014
Format: 60x84 1\16 Tiraj 100

“POLİQRAF-2009”
MMC-də çap olunub